

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

**ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО
ВИКОРИСТОВУВАТИ ПРИЙОМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА
ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконала: студентка 2 курсу 212м групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Дошкільна освіта
Фільова Єлизавета Сергіївна

Керівник к.пед.н., старший викладач Т.О.Вінник
Рецензент А.Л.Шипко

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ.....	7
1.1. Феномен булінгу (цькування) у сучасній психолого-педагогічній теорії.....	7
1.2. Явище булінгу в закладі дошкільної освіти.....	16
1.3. Організація протидії та попередження булінгу (цькуванню) в закладі дошкільної освіти.....	21
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ.....	26
2.1. Сучасний стан підготовки майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.....	26
2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування вміння майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу.....	36
2.3. Організація та результати експериментального дослідження.....	47
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ.....	65
КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....	90

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема насильства, зокрема і булінгу, в закладах освіти є достатньо актуальною в сучасних наукових дослідженнях. Це пояснюється тим, що науковці намагаються узагальнити дієві підходи протидії булінгу з метою забезпечення реалізації основного завдання закладу освіти – створити комфортні умови для розвитку, виховання та навчання. Науково доведений факт, що від того, в якій атмосфері здобувають освіту діти, залежить їхній емоційний стан, їхнє здоров'я, їхнє бажання вчитися і відвідувати заклад освіти.

Проблему протидії булінгу в закладах освіти досліджують вітчизняні вчені: Андреевкова В., Журавель Т., Калашник О., Кочемировська О., Мельничук В., Скорбун І., Слободян Т., Усатенко Г., Флярковська О., Ясеновська М. Е. тощо.

Проблема булінгу набула всесвітньої популярності, в тому числі й в Україні. Підтвердженням цього є результати опитувань дітей та підлітків [54;]. Крім того, у 2018-2019 в Україні ввели в дію низку законодавчих актів щодо протидії та запобігання булінгу в освітніх закладах.

Однак, поряд з ґрунтовною правовою базою попередження булінгу (цькування) в закладах дошкільної освіти залишається недостатнім рівень сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати дієві прийоми попередження та протидії булінгу в дитячому середовищі внаслідок не розробленості відповідних методів та недостатньої сформованості відповідних умінь майбутніх вихователів.

Результати теоретичного аналізу проблеми підготовки майбутніх вихователів до попередження та протидії булінгу, її недостатня розробленість і одночасно наявність передумов у педагогічній науці для її розв'язання зумовили вибір теми дослідження: «Формування вміння майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Магістерська робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету як складова науково-дослідної теми кафедри «Формування професійної компетентності кадрового педагогічного потенціалу у системі суспільних трансформаційних процесів» (№ 0117U005614).

Об'єкт дослідження – освітньо-професійна підготовка майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування вміння майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування вміння майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в дитячому середовищі.

Завдання дослідження:

1. Уточнити поняття «булінг» (цькування).
2. Визначити прояви булінгу в закладі дошкільної освіти.
3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування вміння майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.
4. Експериментально перевірити ефективність визначених педагогічних умов.

Для розв'язання дослідницьких завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження:**

1) теоретичні – критичний аналіз, узагальнення та уточнення наукових ідей щодо сутності вмінь майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу, визначення критеріїв та показників досліджуваного феномену;

2) емпіричні – вивчення досвіду реалізації професійної підготовки

майбутніх вихователів ЗДО в контексті протидії булінгу в дитячому середовищі; педагогічний експеримент – (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для визначення динаміки сформованості вміння майбутніх вихователів ЗДО використовувати прийоми попередження та протидії булінгу та перевірки ефективності педагогічних умов його формування.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на педагогічному факультеті Херсонського державного університету. В експериментальному дослідженні взяли участь 40 студентів спеціальності «Дошкільна освіта».

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні педагогічної сутності понять “булінг в дитячому середовищі”, “вміння майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу”. Розроблено критерії, виділено та охарактеризовано рівні сформованості досліджуваного феномену. Обґрунтовано педагогічні умови формування вміння майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.

Практичне значення дослідження – узагальнення проблеми підготовки майбутніх вихователів до використання прийомів попередження та протидії булінгу в освітньому процесі закладів дошкільної освіти можуть бути використані в практичній роботі вихователів ЗДО, у змісті професійної підготовки майбутніх вихователів у ЗВО, у процесі педагогічної практики студентів зі спеціальності «Дошкільна освіта».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження відображені у статті «Явище булінгу в закладі дошкільної освіти» у збірнику тез I Міжнародної науково-практичної конференції “Topical aspects of modern science and practice”, 21-24 вересня 2020 р. (Франкфурт-на-Майні, Німеччина).

Структура роботи. Науково-дослідна робота містить вступ, два

основні розділи, загальні висновків, список використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

1.1. Феномен булінгу (цькування) у сучасній психолого-педагогічній теорії

Вперше проблема шкільного насильства виникла на початку 20 століття, а саме в 1905 році із публікацією К. Дьюксом свого дослідження, однак системне дослідження було проведено скандинавськими дослідниками, таким як Д. Олвеус, П.П. Хайнеманн, А.Пікас, Е.Роланд [13]. Вони розробили концепцію булінг - (bullying, від англ. bully -хуліган), а також дали визначення цьому явищу як утиск, дискримінація або цькування.

У подальших дослідженнях цієї проблеми різними дослідниками описувалися характерні особливості даного феномену. Більшість з них збігалися у баченні цього явища як спричиненого різноманітними проблемами (соціальними, педагогічними, психологічними), як насильство (фізичне або психологічне), як тривале за часом перебігу, як безсилля перед агресором.

Ґрунтуючись на такому баченні проблеми, ми відзначаємо, що булінг становить собою особливу форму деструктивної взаємодії, що містить безліч специфічних типів і підтипів агресивної поведінки [21].

«Булінг – це повторювані акти різних видів насильства і знущань з боку однієї особи або групи осіб щодо особи, яка не може себе захистити. Булінг завжди має на меті зацькувати жертву, викликати у неї страх, деморалізувати, принизити, підпорядкувати» [45, с. 21].

Від інших дій насильство вирізняє його навмисна спрямованість. Зокрема, випадкові травми чи пошкодження під час нещасних випадків не є насильством. Не є насильством і самозахист, адже відсутній навмисний характер дії. Однак, насильством є застосування влади, що спрямоване

через погрози і залякування на інших людей [45].

Рис. 1 Учасники насильства

В освітніх закладах насильством є ціленаправленні агресивні дії на території закладу під час освітнього процесу. Учасники освітнього процесу (батьки, учні, педагоги, адміністрація) можуть виконувати певні ролі насильства: ініціатора, постраждалого, свідка (рис. 1) [45, с. 17].

Те, як заклад освіти та громада розуміють та визначають булінг, значно впливає на підходи, які вони застосовуватимуть для розв'язання проблеми [69].

Хоча не існує загально визнаного визначення булінгу, більшість дослідників сходяться на думці, що булінг:

- включає повторні дії
- має на меті завдати лиха чи шкоди
- ґрунтується на дисбалансі сил [56].

Булінг визначається Національною Радою безпечних шкіл (NSSF) як: тривале зловживання владою у стосунках через повторну вербальну, фізичну та / або соціальну поведінку, яка завдає фізичної та / або психологічної шкоди. Він може включати фізичну особу або групу, що

зловживають своїми повноваженнями над однією або кількома особами. Булінг може статися особисто або в Інтернеті, і може бути очевидним (явним) або прихованим (латентним) [68].

Варто зазначити, що булінг не тотожний конфліктові, хоча за структурою подібний останньому, адже булінг вирізняється протяжністю за часом перебігу, невідповідністю сил учасників, визначенною системою учасників (агресор, жертва, свідок, помічники та захисники) та складністю зміни ролі.

Більше того, в конфлікті є можливість для кожної сторони відстоювати свої погляди, а для булінгу у жертви немає права мати певну позицію або робити які-небудь дії в свій захист [27].

У нашому дослідженні за основу прийнято поняття булінгу, за С.В. Кривцовою: «Булінг – це агресія одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви, агресія має тенденцію повторюватися. Нерівність сил, повторюваність – дві суттєві ознаки булінгу»[24].

Можна зробити наступний висновок: булінг - це тип деструктивної поведінки, яка насильницькими діями спрямована на жертву, нездатну себе захистити, і дії спрямовані на заподіяння шкоди жертві, на протязі тривалого періоду часу, для отримання психологічного або фізичного задоволення кривдником.

Під час виникнення ситуації булінг в групі формується соціальна система учасників, зокрема переслідувачі, жертва, спостерігачі. Крім того, така система може залучати й інших осіб [1].

Традиційно для булінгу в освітніх закладах притаманним є наявність свідків. Кривдником може бути група осіб, а насильницькі дії також можуть спрямовуватися на кількох осіб. Агресор інколи не приховує своїх дій, а вчиняє насильство показово. Регулярність булінгу є передумовою наявності свідків (рис. 2) [45, с.27].

Активність в процесі булінгу проявляють лідер та його прихильники,

хоча саме кривдник є ініціатором і займає провідну роль. Прихильники можуть підтримувати насильство через сміх. Нейтральну позицію можуть займати свідки. Однак, саме страх опинитися на місці жертви змушує прихильників і свідків не втручатися у перебіг подій [45, с.28].

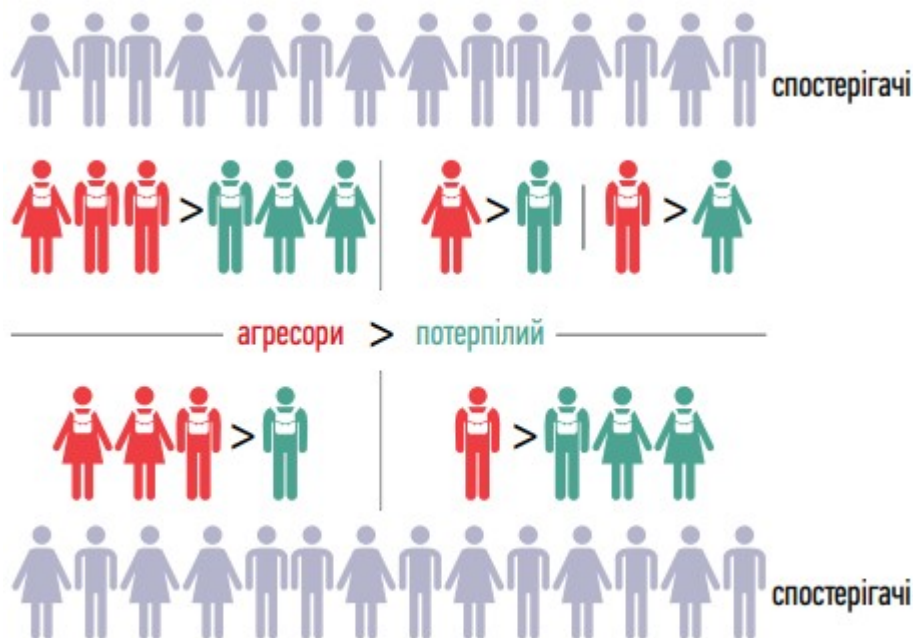

Рис.2 Учасники насильства: кривдники, потерпілі, свідки

Жертву можуть підтримувати латентні захисники, які не проявляють активності, та реальні захисники, що втручаються в процес з метою припинити насильство. Схематично учасники насильства представлені на рис. 3 [45, с.28].

Чим жорсткіша соціальна система булінгу, тим складніше дошкільникові позбутися своєї ролі в ньому. Наслідки отриманих ролей в ЗДО часто зберігаються до закінчення школи.

Індивідуальними особливостями потенційних кривдників є впевненість у собі, домінування і задоволення від підпорядкування інших, фізична або моральна сила, емоційна імпульсивність, агресивність, низький рівень співчуття іншим. Вони спроможні завдавати шкоди не лише одноліткам, а й спрямовувати свою агресію на старших [45, с.28].

Потенційні жертви, навпаки, не впевнені в собі, з низькою самооцінкою, чутливі до труднощів, тривожні, не спроможні опиратися

насилъству, не володіють достатніми комунікативними вміннями. Найчастіше це діти, що є фізично слабкими та не вміють демонструвати впевненість і приховувати тривогу й страх [45, с.28].

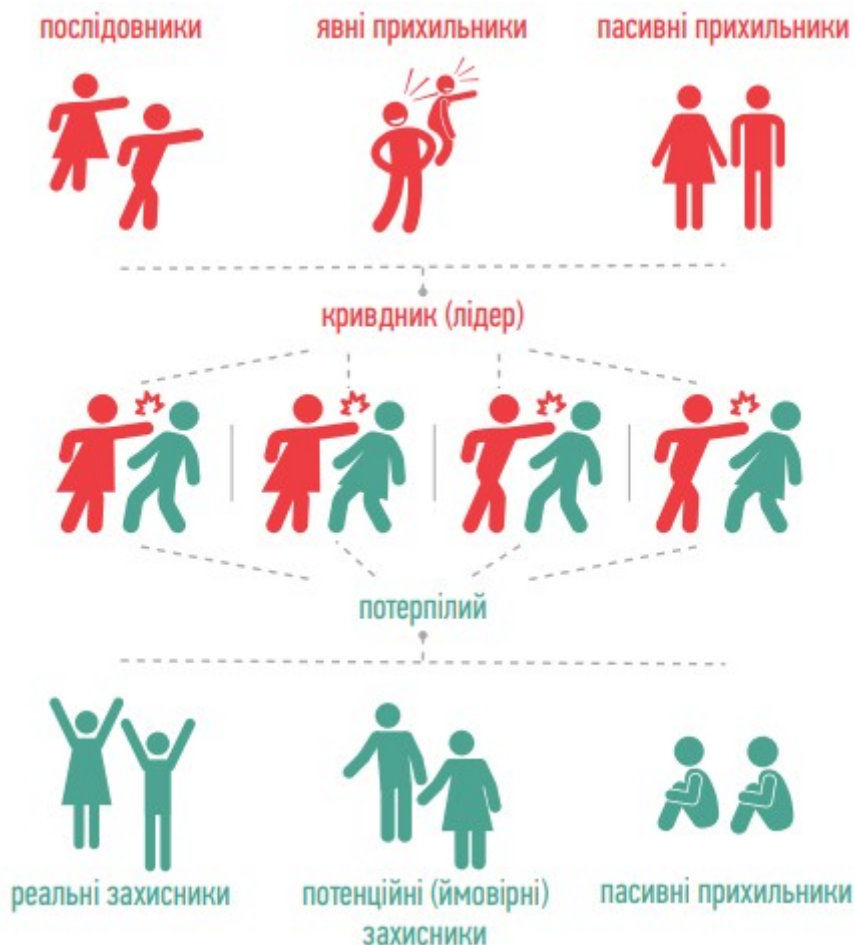

Рис. 3 Учасники булінгу

Булінг відрізняється тим, що він володіє нерозмірністю позицій кривдника і жертви, коли кривдник має переваги фізичної або психологічної природи, тоді як жертва не має здатності до захисту і можливостей це зробити, залучаючи інших людей. Крім того, булінг характеризується: навмисністю нанесення шкоди і страждань жертви; націлений на позбавлення жертви впевненості в собі; здатності чинити опір, спрямований на приниження і знищення людської гідності; і підриг душевного, або фізичного благополуччя і здоров'я. Крім того, булінг завжди виникає в групі, залучаючи і зачіпаючи навколишніх людей (цим булінг схожий з конфліктом), булінг ніколи не може припинитися сам -

тільки після втручання третьої сторони, або фізичного видалення жертви або кривдника за межі досяжності один одного [1].

Існує кілька поглядів на види булінгу за його проявом і засобом реалізації. В американському підході види булінгу поділяються наступним чином [29]:

1. Перепалки (Флеймінг) - обмін короткими емоційними репліками в мережі.

2. Наклеп (denigration) - розміщення образливої і помилкової інформації, через фото і т.п.

3. Самозванство - перевтілення в певну особу (impersonation), використовуючи можливості доступу жертви в соціальних мережах, в блозі, поштою, і здійснюючи від імені жертви негативну комунікацію.

4. Обман, виманювання конфіденційної інформації і її поширення (outing & trickery) - отримання особистих даних для публікації в Інтернеті чи наступне поширення інформації іншим шляхом [57; 63].

5. Відчуження (остракізм, ізоляція) - з будь-якої соціальної групи (в тому силі з соціальних мереж), що жертвою сприймається як соціальна смерть, іноді провокуючи реальну смерть.

6. Кіберпереслідування – приховане стеження жертви з метою організації нападу, побиття, зґвалтування і т.д., за допомогою електронних засобів.

8. Хеппіслепінг (Happy Slapping - радісне побиття) - побиття на камеру телефону і розміщення в соціальних мережах [66].

Всі ці види булінгу можуть бути віднесені до найбільш загальної класифікації його видів:

Прихований булінг (ігнорування, бойкот, виключення з відносин, маніпуляції, навмисне розпускання негативних чуток і т.п.) більш характерний для дівчаток [28].

Прямий булінг, має на меті пряму фізичну агресію (умисні поштовхи, побої та ін.), сексуальне (дії сексуального характеру) або психологічне

насильство (дія на психіку, що завдає психологічну травму, переслідування, залякування, емоційні страждання) [29].

Форми прямого булінг:

- вербальний булінг за допомогою голосу (образливе ім'я, обзивання, поширення чуток і т.д.) [62];
- образливі жести або дії;
- залякування;
- ізоляція;
- вимагання;
- кібербулінг - як сукупність агресивних дій на адресу конкретної людини через спілкування в Інтернеті, за допомогою мобільного зв'язку [67].

На рис. 4 представлено класифікацію видів насильства.

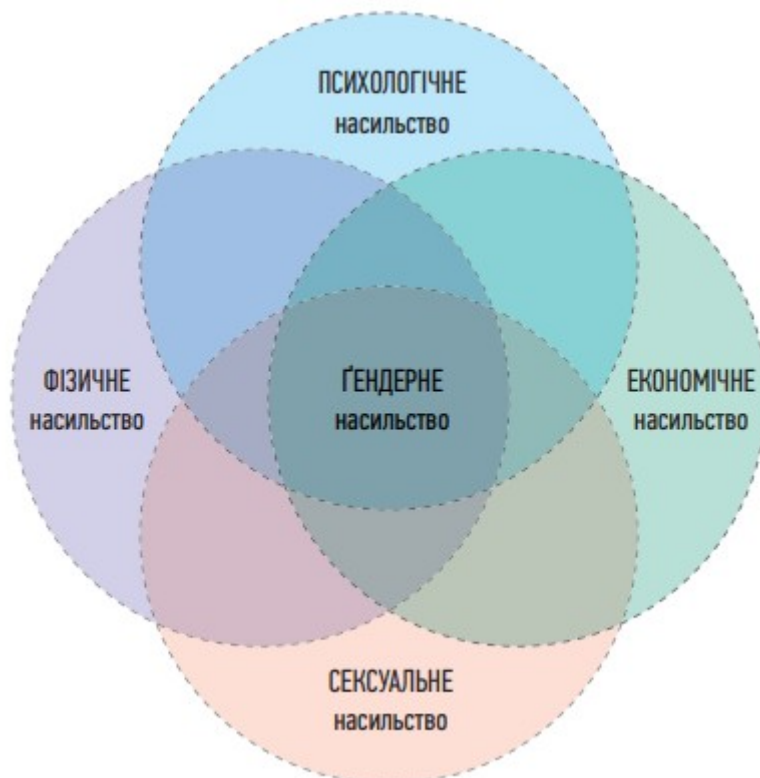

Рис. 4 Види насильства

У вітчизняному підході відзначають такі види насильства [1]:

- 1) емоційне насильство – викликає у жертви емоційну напругу, принижує її і знижує її самооцінку, головним засобом впливу виступає

голос кривдника (розповсюджені глузування, клички, зауваження, необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших дітей тощо) [59]. Цей вид орієнтований на дітей, що мають зовнішні фізичні відмінності, акцент, особливості голосу і високу або низьку успішність;

2) фізичне насильство – для нанесення фізичної травми. Така поведінка більш характерна для хлопчиків. Як правило, фізичне та емоційне насильство супроводжують один одного [65].

3) економічне насильство – використання грошей для контролю іншої людини. Жертву можуть примушувати красти майно, все це потрібно для того, щоб звинуватити в цих діях саму жертву.

4) гендерне насильство – протиправні дії через неприйняття статевих відмінностей або сексуальних уподобань [61].

Чинниками насильства в освітніх закладах можуть бути особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні (рис. 5) [70].

Рис. 5 Чинники насильства

На виникнення булінгової поведінки впливають кілька факторів [4]:

1. Особистісні фактори (погане виховання, занижена / неадекватно

завищена самооцінка, імпульсивність).

2. Поведінкові чинники (аморальна поведінка, вандалізм, прогули і слабка успішність в школі, ранні сексуальні контакти, рання судимість).

3. Соціальні фактори (культ насильства в суспільстві, вплив ЗМІ, поведінка батьків, друзі з аморальною поведінкою).

4. Сімейні конфлікти (розлучення батьків, другої дитини в сім'ї, завищені вимоги до успішності, що не збігаються з можливостями дитини) [20].

5. Особисті проблеми (настання фази статевого дозрівання і пов'язані з цим проблеми фізіологічного та психологічного характеру) [14].

Крім зазначених факторів, булінг може виникнути з причин: успішності, зовнішності, манери одягатися, діалекту, фізичної сили, самооцінки, страху і тривожності, депресії, захворювань опорно-рухового апарату, популярності. Проблема в тому, що всі ці причини, або деякі з них одночасно можуть виступати також наслідками цього явища [7].

Дорослі в закладі освіти можуть ненавмисно або іншим чином також провокувати або сприяти виникненню булінгу. З позиції особистісних причин, мотивами виникнення булінгу можуть бути: заздрість; помста (коли колишні жертви переходять в розряд актуальних булі); почуття неприязні; боротьба за владу [7].

Таким чином, булінг – це свідомо спланована, тривала, фізична та/або психологічна агресія, що характеризується нерівністю сил кривдника і жертви, повторюваністю; припинення її вимагає втручання третіх осіб. Характерними особливостями булінгу є повторюваність насильницьких дії, мета завдати лиха чи шкоди, дисбаланс сил учасників. Учасниками булінгу є кривдник (лідер), послідовники, явні і пасивні прихильники кривдника, потерпілий, реальні захисники, потенціальні та пасивні прихильники потерпілого. Булінг може бути прихований (ігнорування, бойкот, маніпуляції, навмисне розпускання негативних чуток і т.п.), прямий булінг (умисні поштовхи, побої, дії сексуального характеру,

переслідування, залякування, емоційні страждання). Основними чинниками виникнення булінгу є особистісні, сімейні, чинники середовища та ситуативні чинники, соціальні чинники. Булінг може виникнути з причин: успішності, зовнішності, манери одягатися, діалекту, фізичної сили, самооцінки, страху і тривожності, депресії, захворювань опорно-рухового апарату, популярності.

1.2. Явище булінгу в закладі дошкільної освіти

Батьки сьогодні, безумовно, знають, що булінг – це проблема, яка потребує уваги. Але багато хто може не усвідомлювати, що знущання можуть статися вже в закладі дошкільної освіти. Тому дорослим (батькам і вихователям) необхідно знати про ознаки булінгу та що робити, якщо дошкільник став свідком або жертвою знущань [58].

Діти дошкільного віку можуть бути реальними кривдниками своїх однолітків, які мають безліч методів заподіяння емоційної та фізичної шкоди. Оскільки дошкільники все ще розвивають емоційні, когнітивні та соціальні навички, необхідні для розв'язання конфліктів за допомогою слів та спокійною поведінкою, стратегій розв'язання проблем, агресивна поведінка (наприклад, відбирання іграшки, штовхання, висміювання) може бути поширеною у цьому віці. Знущання, яке позначається наміром завдати шкоди, дисбалансу сил та повторення, відрізняється від загальної агресії. У цьому віці діти можуть наслідувати те, що вони бачили. Наприклад, поведінку і слова старшого брата чи одного з батьків, побачене по телевізору [58].

За даними опитувань, проблема булінг в освітніх установах залишається актуальною на сьогоднішній день. Це означає, що існує гостра необхідність розробки технологій з попередження булінгу або утримування його на соціально толерантному рівні. Впроваджуючи прийоми і методи боротьби з будь-якими видами насильства, слід враховувати вікові психологічні особливості дітей [28].

Так, до 12 років проблему булінгу в школі вирішити простіше, тому що в цьому віці у школярів ще не сформовані моральні принципи, і вони спираються на думку педагога. Досить ефективними прийомами є розмова з дітьми, осуд [8].

Після 12 років моральні переконання вже, в основному, сформовані. слід більш акуратно підходити до питання агресії. Так як дорослі вже не вважаються авторитетом, в ролі авторитету на перший план виходять ровесники, або старші підлітки. Ефективними прийомами є вплив на агресора ззовні, авторитетною людиною або референтною групою; залучення авторитетного союзника. У даній ситуації варто намагатися переконати школяра, що булінг - це неефективна система, і що вона є неприпустимою поведінкою. При цьому, важливо «не перегнути палицю», щоб не запустити процес протидії [7].

Деякі дослідники застерігають від використання ярликів, таких як "кривдник" та "жертва", щоб описати учнів, які беруть участь у знущаннях [64]. Це пов'язано і з ризиком того, що таке негативне маркування може бути шкідливим для дитини, і через те, що воно має тенденцію до надмірного підкреслення особистих особливостей окремих учнів, при цьому недостатньо підкреслюючи роль шкільного клімату у сприянні знущанням щодо поведінки [6].

З цієї причини мітки "кривдник" та "жертва" уникають в науковій літературі, надаючи перевагу описам поведінки, наприклад "дошкільник, який знущається над іншими" або "дошкільник, який зазнає знущань" [48].

Булінг може бути трьох видів: видимі знущання, приховані знущання та знущання через Інтернет. Булінг віч-на-віч, який також називають прямим знущанням, дорослим виявляти очевидно і легше. Це можуть бути фізичні дії, наприклад, удари, словесні дії, наприклад образи [25].

Прихований булінг, який також називають непрямим знущанням, може включати такі форми поведінки, як поширення чуток, уникання, погроза, шантаж. Хоча приховані знущання раніше сприймалися як менш

шкідливі, ніж прямі знущання, у наш час вони визнаються таким, що мають значний потенціал для серйозної шкоди [16].

Інтернет-булінг, який також називається кібербулінг, - це специфічний тип прихованого знущання, який використовує електронні форми контактів. Інтернет-булінг дорослим важко виявити або відстежити, тому він є особливо шкідливими для дошкільника, який зазнає знущань через велику потенційну аудиторію [8].

Результати закордонних досліджень вказують на те, що, хоча хлопці схильні до насильства більше, ніж дівчата, дівчата, як правило, використовують більше прихований булінг, ніж хлопці [46].

Ґрунтовне наукове дослідження демонструє, що булінг в закладі освіти може мати серйозні короткотермінові та довготермінові наслідки, як для тих, хто знущається, так і для тих, хто зазнає знущань [9].

До негативних наслідків можна віднести почуття небезпеки у закладі освіти, психологічні страждання, нижчий рівень навчальних досягнень та нижчий рівень відвідування закладу освіти. Діти, які знущаються над іншими, також більш імовірно можуть продовжувати знущання над іншими в подальшому житті та брати участь у аморальних діях. Також було продемонстровано, що булінг негативно впливає на дітей, які є його свідками [19].

Аби протистояти дошкільникам, які знущаються, інші діти можуть вдаватися до самооборони, звертаються за допомогою до друзів, членів сім'ї або вихователів. Хлопці, наприклад, можуть відповісти, застосувавши фізичне насильство. А дівчата можуть вдатися до непрямого насильства. Варто зазначити, що за зрівнянням сил (фізичних і моральних) булінг може припинитися, коли діти, які знущаються, переконуються, що не можуть залякати і деморалізувати інших. Однак, найчастіше булінг спрямований саме дітей, які не здатні опиратися. Саме тому постраждалі не звертаються за допомогою, а намагаються самостійно захиститися, що посилює їхні соціальні та психологічні труднощі [31].

Хоча деякі діти прийдуть прямо і скажуть, що хтось дражнить їх чи їм нашкодили, інші можуть взагалі нічого не сказати, особливо якщо це хронічна проблема.

Можливими ознаками того, що дошкільник зазнає знущань, є:

- 1) раптове небажання відвідувати ЗДО, хоча напередодні дитина із задоволенням ходила до закладу;
- 2) скарги на відчуття нудоти або болю у животі вранці;
- 3) не бажання відповідати на запитання про те, що сталося чи чому змінилася поведінка;
- 4) сумний або навіть розлючений настрій;
- 5) втрата апетиту;
- 6) нехарактерні бої, агресія по відношенню до братів і сестер;
- 7) зміна поведінки;
- 8) втрата особистих речей чи зіпсований одяг;
- 9) проблеми зі сном, кошмари [58].

Якщо батьки дітей дошкільного віку підозрюють, що їх дитина зазнає знущань або може бути об'єктом знущань, рекомендовано скористатися такими стратегіями [61]:

- Обговорити з вихователем видимі прояви знущань серед дітей.
- Щодня запитувати дитину про її день. Кожного дня спілкуватися з дитиною, або під час сімейної вечері або перед сном. Запитуючи про проведений день, задавати конкретні запитання, відповіді на які будуть розширеними ніж відповідь «так» чи «ні». Наприклад: «З ким ви сьогодні грали?» або «Що найменше сподобалось сьогодні?» [63].
- Грати в рольові ігри, наприклад, попросити дитину подумати про те, як вона могла б відреагувати, якщо щось сталося, наприклад, якщо хтось продовжує говорити чи робити для неї речі, які шкодять її почуттям. Нагадувати дитині про ситуації, про які ви, можливо, читали у книзі чи бачили у фільмі разом, в яких персонажі були приємні чи не приємні один одному.

- Бути уважними до власної поведінки, до шляхів розв'язання конфліктів, проблем удома та в інших місцях [65]. Власне ставлення до інших, випадки висміювання когось перед дитиною. Поведінка батьків – це модель, за якою дошкільник вчиться поводитися з іншими.

- Прислухатися до скарг дитини.

- Навчати дошкільника навичкам самозахисту.

- Звертатися до закладу дошкільної освіти з проханням включити профілактику знущань у свої навчальні програми, педагоги можуть провести бесіди про те, що таке знущання, як воно виглядає та що діти дошкільного віку можуть робити, якщо вони стали свідками або самі зазнали знущання [58].

Важливим завданням вихователів і батьків є виявити, чи є поведінка булінгом (тобто таким знущанням, що повторюється) або просто є поодиноким конфліктним випадком, наприклад, боротьбою за іграшку чи ненавмисним штовханням на ігровому майданчику.

У той час як вихователь завжди є найвпливовішим союзником дитини дошкільного віку в закладі дошкільної освіти, небезпека загрожує дитині поза закладом освіти або під час дорослішання. Бажано навчити дитину реагувати на прояви булінгу в будь-якій ситуації. Якщо це не травмує дошкільника, можна розігрувати з ним різноманітні подібні сценарії, навчаючи його правильному реагуванню в певній ситуації [32].

Можливими такими реакціями дитини на булінг можуть бути:

- Ігнорування такого випадку. Якщо дитину дратують словесно, іноді найкращий спосіб дії – це відсутність будь-якої дії, і не надання хуліганові очікуваної уваги. Однак, якщо це фізичне знущання, одразу варто розповісти вихователю або дорослому.

- Прояв сміливості. Коли кривдник ображає дитину, їй варто постояти за себе (але не фізично), часто гучне "Залиш мене!" може творити чудеса.

- Повідомлення дорослому. У будь-якій незручній ситуації, варто повідомити про це дорослого (вихователя або батьків), не боячись

наслідків, а прагнути заручитися підтримкою і допомогою дорослого [14].

Головна мета полягає у розвитку впевненості у дитини, формулюючи у неї навички соціалізації, що будуть необхідні протягом усього життя. [60].

Отже, булінг може відбуватися починаючи в закладі дошкільної освіти. Тому дорослим (батькам і вихователям) необхідно знати про ознаки булінгу та що робити, якщо дошкільник став свідком або жертвою знущань. Оскільки дошкільники у цьому віці розвивають емоційні, когнітивні та соціальні навички розв'язання конфліктів за допомогою слів та спокійної поведінки, агресивна поведінка (наприклад, відбирання іграшки, штовхання, висміювання) може бути поширеною серед дітей дошкільного віку. Крім того, у цьому віці діти можуть наслідувати те, що вони бачили, наприклад, поведінку і слова старшого брата чи одного з батьків, побачене по телевізору. Батьки дітей дошкільного віку можуть протидіяти булінгу шляхом: обговорення з вихователем видимих проявів знущань серед дітей, щоденного обговорення з дитиною про проведений день, рольових ігор, контролю власної поведінки та способів розв'язання конфліктів, прислуханням до скарг дитини, навчанню дошкільника навичкам самозахисту. У свою чергу вихователі та адміністрація закладу дошкільної освіти повинні включити профілактику булінгу у свої навчальні програми, педагоги можуть провести бесіди про те, що таке знущання, як воно виглядає та що діти дошкільного віку можуть робити, якщо вони стали свідками або самі зазнали знущання. Головна мета полягає у розвитку впевненості у дітей дошкільного віку, формулюючи безконфліктні навички соціалізації, що будуть необхідні протягом усього життя.

1.3. Організація протидії та попередження булінгу (цькування) в закладі дошкільної освіти

Відповідно до статті 19 Закону України «Про дошкільну освіту»,

«органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в системі дошкільної освіти розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу; узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти» [17].

Відповідно до статті 21 Закону України «Про дошкільну освіту», «Дитина має гарантоване державою право на: захист від будь-яких форм експлуатації та дій, які шкодять здоров'ю дитини, а також від фізичного та психологічного насильства, приниження її гідності, у тому числі від булінгу (цькування)» [17].

Відповідно до статті 36 Закону України «Про дошкільну освіту», «Батьки або особи, які їх замінюють, мають право: подавати заяву керівництву закладу дошкільної освіти або його засновнику про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу; вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу; сприяти керівництву закладу дошкільної освіти у проведенні розслідування щодо виявлених фактів булінгу (цькування); виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі дошкільної освіти» [41, с. 118-120.]

Теоретичний аналіз проблемних джерел, дозволив виділити низку специфічних характеристик булінгу. По-перше, булінг асиметричний - з одного боку знаходиться кривдник, який має владу у формі фізичної і / або психологічної сили, з іншого - потерпілий, який такою силою не володіє і гостро потребує підтримки і допомоги третіх осіб. По-друге, булінг здійснюється умисно й спрямований на нанесення фізичних і моральних страждань іншій людині. По-третє, булінг знищує у потерпілого впевненість у собі, руйнує здоров'я, самоповагу і людську гідність. По-четверте, булінг - це груповий процес, який стосується не тільки

кривдника і потерпілого, а й свідків насильства, всю групу, де воно відбувається. По-п'яте, булінг ніколи не припиняється сам по собі: завжди потрібен захист і допомога постраждалим, ініціаторам булінгу (кривдникам) і свідкам [5].

У зв'язку з цим гостро стоїть питання своєчасного виявлення випадків булінгу в освітньому закладі. Для педагогів тривожною ознакою повинен стати той факт, що дитина регулярно піддається глузуванням з боку однолітків в образливій манері: її часто обзивають, дражнять, принижують, або погрожують, вимагають виконання побажань інших дітей, командують нею. У вільний час дитина часто проводить час на самоті, вона виключена з компанії дітей у позанавчальний час. У неї немає жодного друга в групі, в командних іграх діти вибирають її в числі останніх або не хочуть бути з нею в одній команді. Наявність в групі агресивних дітей повинно насторожувати дорослих щодо можливості існування булінгу [37].

Переживання булінгу в дитячому віці надзвичайно травматично і крім актуальних наслідків значно впливає на подальше життя людини. Безумовно, це впливає на формування самооцінки дитини, рівень її комунікативних можливостей, мотивацію до досягнень.

Очевидним є і той факт, що булінг завдає істотної шкоди всім, хто в нього залучений (не тільки жертвам). Так, діти-агресори частіше за інших дітей потрапляють в кримінальні історії, формують спотворене уявлення про силу конфліктів і соціальну взаємодію. Діти, які безпосередньо не беруть участь у цькуванні, все одно переживають багато негативних емоцій (страх бути на місці жертви, безсилля, негативного ставлення до групи). Для вчителів найчастішими наслідками булінгу є більша кількість негативних емоцій в спілкуванні з дітьми, проблеми з дисципліною в групі, зниження успішності, поява і загострення почуття власної неспроможності і безсилля, ризик адміністративних стягнень, коли ситуація виходить з-під контролю і цькування призводить до фізичних пошкоджень, конфліктів з батьками. В останньому випадку, такі надзвичайні ситуації не можуть

залишитися поза увагою адміністрації освітнього закладу [17].

Недоброзичлива атмосфера, роз'єднаність між дітьми, зниження мотивації до навчання, недовіра до дорослих - це основні наслідки цькування для дитячого колективу.

Практика засвідчує, що система взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу безпосередньо впливає на рівень агресивності дітей і часті прояви актів жорстокого поводження та насильства в дитячому колективі [7, с. 11]. Внаслідок чого необхідна робота, перш за все, з педагогічним колективом і адміністрацією освітньої організації. У низці джерел запропоновані алгоритми роботи в разі виявлення булінгу, а також технології реагування на виявлення або встановлені факти булінгу [1; 6; 10; 11].

У країнах Європи і США з метою визначення поширеності цього явища існують кілька великих дослідницьких програм. Як інструмент виявлення використовуються спеціально структуровані опитувальники для самих дітей, вчителів та батьків. Так, зокрема, в скандинавських країнах від 5 до 25% опитаних дітей вважають себе такими, що систематично піддаються цькуванню [47].

В Україні подібні опитувальники відсутні, немає відповідних програм. Тому на практиці в нашій країні більше орієнтуються на виявлення дітей і підлітків, що відносяться до групи ризику булінгу [7].

У наукових дослідженнях проблеми булінгу в закладах освіти узагальнено такі успішні заходи протидії:

- Комплексний підхід.
- Модернізація навчального контенту, який сприяє розвитку соціальних та емоційних компетентностей, навчає відповідним способам реагування на булінг.
- Підтримка та професійний розвиток педагогів щодо забезпечення сприятливого освітнього клімату [66].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що освітні

установи вже випробували і реалізують ефективні методики боротьби з булінгом:

- Метод Фарста (Die Farsta Methode). Цю методику реалізує команда з 5-6 спеціально навчених педагогів, які здатні оперативно реагувати у випадках булінгу. Той, хто хоче працювати з цією методикою, повинен мати певні знання і досвід, що дозволяють адекватно реагувати напору булера.

- Метод «ступінчастого колеса» є ефективним, але в той же час витратним методом. При проведенні бесіди учасників ізолюють один від одного, щоб вивчити винуватця, веденого (якщо булерів кілька, можливо, що хтось із учнів просто за компанію або з метою «не бути в майбутньому постраждалим» бере участь) і потерпілого.

- Метод «Правила школи» - при вступі до школи або переходу з однієї школи в іншу батькам учня пропонують ознайомитися з правилами школи. Батьки повинні довести до своєї дитини ці правила. В них найнеобхідніше - правила щодо шкільної форми, мобільних телефонів, жувальної гумки, роликів і булінгу. Позиція заявляється чітко - булінг неприпустимий. Внизу листка - місце для підпису батьків [2], [3].

Отже, успішними заходами протидії булінгу в закладах дошкільної освіти є застосування комплексного підходу, модернізація навчального контенту, який сприятиме розвитку соціальних та емоційних компетентностей дошкільників, навчатиме відповідним способом реагування на булінг, підтримка та професійний розвиток педагогів щодо забезпечення сприятливого освітнього клімату. У комплексному підході протидії булінгу вирізняються управлінський і просвітницький напрямки. Головними принципами такої роботи є:

- всі учасники групи, де виявлений булінг (цькування), потребують формування емоційних та соціальних компетентностей;
- дошкільники мають вчитись толерантності.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

2.1. Сучасний стан підготовки майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу

Визначення сучасного стану підготовки майбутніх вихователів до попередження та протидії булінгу потребує уточнення поняття «вміння майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу», обґрунтування рівнів означених умінь та діагностичного інструментарію для їх визначення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що термін “уміння”, яке є одним із ключових у цілепокладанні навчальної діяльності та характеризує її результативність, різними дослідниками трактується неоднозначно. Серед багатьох дефініцій, зафіксованих у науковій психолого-педагогічній літературі, виділимо кілька основних підходів до визначення поняття “вміння”.

В Енциклопедичному словнику термін “вміння” тлумачиться, як «здатність людини виконувати будь-яку діяльність або окремі дії на основі отриманого раніше досвіду, знання виконання даної дії» [53, с.552]. С.Гончаренко в Українському педагогічному словнику визначає вміння як «здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок» [10, с.338]. У психологічному словнику зазначається, що “сформоване вміння може стати властивістю особистості й умовою набуття нових знань, умінь і навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості” [42, с.196-197]. Філософський словник трактує поняття “вміння” як «сплав навичок та знань, що визначає чіткість виконання будь-якої діяльності, і вважається засобом застосування засвоєних знань на практиці, це значно

складніше утворення освіти, ніж навички або знання, взяті окремо» [51, с.296]. У “Педагогічній енциклопедії” відзначається, що «вміння – це можливість ефективно виконувати дії відповідно до цілей й умов, за яких доводиться діяти... Надбані людиною вміння не лише визначають якість її діяльності та збагачують її досвід, але й можуть стати свідченням рівня загального розумового розвитку людини... Легкість і швидкість оволодіння вміннями свідчать про високий рівень здібностей людини» [35, с.96]. О.Карпенко зазначає, що вміння є засвоєним досвідом здійснення різних способів діяльності, що забезпечуються сукупністю набутих знань і навичок [23, с. 365].

Отже різноманітні підходи до тлумачення терміну “вміння” базуються на спільному розумінні того, що це утворення є складним процесом, в якому формуються і закріплюються асоціації між завданнями та знаннями, що необхідні для виконання цих завдань. Таким чином, у наведених вище визначеннях дефініції “вміння”, як важливого елементу освітньої функції навчання, є високий рівень їх усвідомленості й узагальненості, творчий характер і спрямованість на досягнення певних цілей і розв’язання задач.

Завдяки цьому і на відміну від стереотипної дії навичок, уміння забезпечують здатність вирішувати поставлені завдання в умовах, які зазнають постійних змін, що відповідає творчо-дослідницькому характеру вмінь, оскільки вони завжди являють собою складний комплекс розумових і практичних дій. Уміння передбачає усвідомлення мети, умов її досягнення, формулювання завдань діяльності, планування і вибір способів виконання дій, що необхідні для досягнення певних цілей, контроль і самоконтроль за процесом діяльності тощо; включає в себе не лише інтелектуальні якості особистості, а також вольові, емоційні характеристики і наявність установки на вирішення поставленої задачі [31].

Отже в результаті ознайомлення з висновками теоретичних напрацювань учених можна стверджувати, що:

– вміння розглядаються як здатність особистості діяти на основі отриманих знань і досвіду;

– до складу вмінь входять розумові та практичні дії;

– кожному вмінню властива певна структура особистісних якостей і властивостей.

Таким чином, вміння майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу – це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадку в окремій групі та в ЗДО в цілому.

До системи вмінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу належать:

1. Уміння підтримувати позитивний клімат в групі. «Психологічний клімат групи - це система відносин, що впливають на самопочуття особистості і тим самим визначають спрямованість і характер діяльності, а, отже, і розвитку особистості. Він складається з стійких відносин групи до людини, до справи, що об'єднує членів групи, до педагога / керівника групи, а також до подій, що відбуваються в групі і за її межами» [45, с. 57].

Клімат групи сприятливий, якщо відносини позитивні. Несприятливим стає психологічний клімат, як тільки відносини приймають негативний напрям. Якщо справа нецікава, якщо керівникові не довіряють, якщо діти неповажають один одного, якщо кожен або більшість мають антигромадську спрямованість, то клімат групи стає негативним фактором, який гальмує розвиток кожного, в тому числі і того, хто вибивається в лідери [5].

Таким чином, психологічний клімат дитячого колективу є і важливим чинником життєдіяльності дошкільника, який впливає на всю систему соціальних відносин, на спосіб життя дітей, на їх повсякденне самопочуття, працездатність і рівень творчої та особистісної самореалізації.

2. Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу. Не існує певного психологічного портрету жертви булінгу, який зміг би допомогти в діагностиці цієї травматичної ситуації у постраждалих дітей. Проте, під час спостереження за такими дітьми можуть проявитися певні характерні і для інших форм переживання булінгу, емоційні та поведінкові особливості. Важливо відзначити, що тільки поєднання декількох ознак, а також емоційного стану жертви і відносини групи до дитини дозволяє діагностувати ситуацію цькування щодо дитини. Фахівцям слід бути уважними під час роботи з такими ознаками, вони є приводом для звернення уваги на дитину і на групу дітей. Найчастіше педагоги стикаються з випадками булінгу, свідками яких вони стають самі за місцем їх роботи в дитячих установах. Рідше, під час роботи з дітьми, вони можуть виявити у них переживання, пов'язані з уже минулим булінгом. Це відбувається за умови успішної діагностики випадків цькування серед однолітків або ж, коли діти самі повідомляють педагогів про свою проблему [11].

3. Уміння реагувати на випадки булінгу (рис.6). При встановленні факту або підозри на існування ситуації цькування педагог / вихователь повідомляє про ситуацію представнику адміністрації (директору, завучу з виховної роботи) в письмовому вигляді за встановленою формою. Адміністрація спільно з психологічною службою установи приймає рішення про невідкладність реагування на виявлений факт агресії. Для визначення ситуації булінгу і його наслідків необхідний збір відповідної інформації і проведення клініко-психологічного обстеження. Збір інформації проводиться за наступними напрямками:

- від самого потерпілого;
- від можливих учасників знущань над жертвою;
- від свідків [45].

Принципами роботи з проблемою боулінгу є

1. Конфіденційність - фахівці, що працюють з проблемою булінгу

повинні гарантувати конфіденційність учасникам цієї ситуації (жертві, агресорові, свідкам). Це буде сприяти розкриття таких випадків в дитячому колективі, підвищенню довіри дітей дорослим.

2. Етапність (вивчення ситуації, підготовчі роботи всередині колективу, згода учасників, вироблення програми допомоги, її реалізація та оцінка).

3. Відмова від звинувачень когось з дорослих в допущенні випадків булінгу.

4. Будь-яке насильство несправедливе і його можна запобігти, втрутившись в ситуацію.

5. Комплексність (облік всіх аспектів і участь різних співробітників в роботі).

6. Індивідуальний підхід в кожному випадку булінгу.

7. Особливу увагу слід звертати на випадки, коли дії кривдника становлять небезпеку для життя і здоров'я інших або є порушенням закону [45; 52].

Слід найретельнішим чином провести аналіз всієї отриманої інформації. Внаслідок проведеного аналізу необхідно прояснити наступні аспекти:

- факти, що підтверджують наявність булінгу серед однолітків (звернути увагу на ознаки цькування серед однолітків);
- його тривалість;
- його характер (фізичний, психологічний, змішаний);
- основні прояви булінг - що конкретно відбувалося, в яких формах виражалось, хто в цьому брав участь;
- учасники (ініціатори і виконавці булінгу);
- мотивація учасників до булінгу;
- свідки і їх ставлення до подій;
- поведінку жертви (потерпілого);
- динаміка всього, що відбувається;

- інші важливі для діагностики обставини [22].

Рис.6 Схема реагування на випадки насильства [45, с. 59]

Отриману інформацію фахівець повинен зіставити з анамнезом життя постраждалих дітей. При цьому враховується ймовірність обмови або помилкової інтерпретації міжособистісних відносин самою дитиною, так само як і відмова від обговорення своєї ситуації жертвою або приховування як самого факту булінгу, так і його наслідків [6].

4. Уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів. Часто самі діти спроможні розв'язати конфліктні ситуації, а також зупинити булінг. Для цього вони мають оволодіти необхідними знаннями та вміннями примирення, а також залучитися допомогою старших [52]. У деяких закладах освіти набули поширення служби примирення (медіації) [49].

5. Уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів.

Визначені такі рівні сформованості умінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу: високий, середній, низький.

Високий рівень характеризується такими ознаками: педагог вільно володіє основами теорії конфліктології та практики розв'язання конфліктних ситуацій; здійснює стратегічне планування процесу попередження булінгу; самостійно здійснює індивідуальну та групову діагностику прояву булінгу; чітко регулює взаємовідносини між

дошкільниками.

Середній рівень відзначається наступними показниками: педагог володіє основами теорії конфліктології та практики розв'язання конфліктних ситуацій; знаходить за допомогою сторонніх рішення щодо вдосконалення взаємовідносин серед дошкільників.

Низький рівень визначається такими характеристиками: педагог має уявлення про булінг та його наслідки; використовує залякування або ігнорування для його протидії; не здатний самостійно виявити прояви булінгу, спланувати заходи попередження; використовує безсистемний підхід до забезпечення позитивного клімату в групі.

Констатувальний етап експерименту проведено з метою діагностики стану сформованості вмінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу. Для цього нами розроблено анкету, підбрано та адаптовано ситуації для аналізу, сформульовано практичні завдання.

Експериментальне дослідження охоплювало 40 студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» 4 курсу навчання денної та заочної форми.

Анкетування проведено з метою визначення наявності знань з проблеми булінгу, які практично здатні застосовувати майбутні вихователі. Анкета (Додаток А) складається з 10 питань закритого і відкритого типів.

За результатами анкетування вдалося визначити, що більшість студентів 60% визначають булінг як конфлікт, 30% розуміють, що булінг є повторюваним видом насильства, а 10% не мають уявлення про булінг зовсім.

Після роз'яснення респондентам що таке булінг, вони продовжили відповідати на запитання анкети. Відповіді студентів свідчать, що в закладі дошкільної освіти булінг не можливий (65%), можливий (30%), 25% не можуть відповісти.

Більшість студентів 70 % стверджують, що вихователь має знати про булінг, 10% вважають це не потрібно, а 20 % не можуть відповісти.

З власного життєвого досвіду 75% студентів були учасниками булінгу. Ці випадки стосуються в основному шкільних років. Так, 4,5 % були кривдниками, 30% - жертвами, решта – 65,5% - свідками булінгу.

65% опитаних вважають, що вихователь може попередити булінг в групі дошкільників, 25 % мають протилежну думку та 10% не можуть відповісти.

Прийомами попередження булінгу в ЗДО студенти визначили:

- бесіда з дітьми і батьками (80%),
- інформаційні бюлетені (60%),
- тематичні заняття (45%),
- аналіз казок та ситуацій (35%),
- заняття з психологом (15%),
- рольові ігри (10%).

Більшість опитаних 70% вважають, що вихователь здатний протидіяти булінгу, по 15% вважають його безсилим або не можуть дати відповіді.

За результатами відповідей студентів найпоширенішими прийомами протидії булінгу в ЗДО є:

- догана (85%)
- покарання (70%)
- скарга батькам (65%)
- примирення учасників (35%)
- психологічна допомога (10%)

Учасникам експерименту також було запропоновано проаналізувати ситуації (Додаток Б). Запропоновані ситуації відображали булінг у дитячому середовищі. Студентам було запропоновано визначити види, прояви та наслідки булінгу, сформулювати поради щодо ідентифікації дитини, яку кривдять, рекомендації для допомоги таким дітям, поради звернення, якщо діти дізнались або стали свідками ситуації булінгу.

За 30 хв. студенти, самостійно вибравши собі ситуацію, мали визначити:

Вид булінгу. За якими проявами ви це визначили?

Хто є учасниками/сторонами булінгу?

Які можуть бути наслідки булінгу для дитини?

Що необхідно робити, щоб не потрапити у ситуацію булінгу

Куди/до кого можливо звернутись.

За результатами відповідей студентів більшість з них (75%) розуміють чому булінг вважається проявом насильства, однак значна кількість опитаних (60%) не знають, до яких наслідків може привести булінг та не можуть запропонувати способи протидії булінгу.

Розподіл студентів контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості вмінь використовувати прийоми попередження та протидії булінгу до формувального етапу експерименту представлено в табл. 2.

Згідно з результатами констатувального етапу експерименту сформованість умінь використовувати прийоми попередження та протидії булінгу проявляється на середньому та низькому рівнях в усіх групах студентів, винятком стало визначення вміння підтримувати позитивний клімат в групі, у дослідженні якого в майбутніх фахівців ЗДО виявлено такі результати: високий – 35% (КГ) та 30% (ЕГ), середній – 30% (КГ) та 35% (ЕГ), це пояснюється тим, що студенти під час освіти в ЗВО оволодівають професійною компетентністю, зокрема створення позитивного клімату в групі, але через безсистемність спеціальних знань та відсутність практичних умінь щодо застосування прийомів попередження та протидії булінгу ця діяльність унеможлиблюється, саме тому проведення формувального експерименту є беззаперечним та доцільним.

Таблиця 2

Розподіл студентів КГ та ЕГ за рівнями сформованості вмінь

**використовувати прийоми попередження та протидії булінгу до
формульованого етапу експерименту (констатувальний зріз, у %)**

Уміння	Рівні готовності					
	Високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Уміння підтримувати позитивний клімат в групі	35	30	30	35	35	35
Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу	10	10	60	70	30	20
Уміння реагувати на випадки булінгу	5	5	45	45	50	50
Уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів	5	5	35	35	60	60
Уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів	5	5	30	35	65	60
Усереднені результати	12	11	40	44	48	45

Отже, вміння майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу – це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадку в окремій групі та в ЗДО в цілому. До системи вмінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу належать: уміння підтримувати позитивний клімат в групі, уміння діагностувати та визначати випадки булінгу, уміння реагувати на випадки булінгу, уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів, уміння залучати

батьків до попередження і розв'язання конфліктів.

Визначені такі рівні сформованості умінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу: високий, середній, низький. За допомогою анкетування, аналізу ситуацій, виконання практичних завдань та спостереження на констатувальному етапі експерименту визначено, що лише 11,5% опитаних мають високий рівень сформованості умінь попереджати та протидіяти булінгу, більшість 46,5% студентів проявили низький рівень, а 42% респондентів – середній.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування вміння майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу

Узагальнюючи погляди Ю.Трофімова, можна зазначити, що формування вмінь – це процес оволодіння людиною виробленими іншими людьми способами дій, який виокремлює фази формування вмінь: усвідомлення завдання і способів його виконання; спроба застосувати одержані пояснення на практиці (вправлення); утворення стереотипу дій [43].

У психологічній літературі [12] наголошується на тому, що процес формування вмінь передбачає підвищення самоконтролю, управління діями відповідно до кращих зразків. Порівняння студентами своїх реальних дій з прийомами, що демонструє викладач, встановлення спільності й відмінності між ними, внесення поправок у процес діяльності та її постійне вдосконалення – необхідна передумова зміцнення вмінь. Накопичуючи професійні знання і виробляючи навички, викладач озброює студентів раціональними способами їх використання за різних обставин на основі творчого осмислення задач майбутньої діяльності. Структуру діяльності студентів у процесі формування вмінь можна уявити як єдність послідовних компонентів:

- усвідомлення особистої значущості оволодіння вміннями;

- установка на формування певних умінь;
- актуалізація знань, які лежать в основі вмінь;
- організація вправління для оволодіння вміннями;
- контроль за рівнем сформованості вмінь, позаяк “уміння можуть бути засвоєні на різних ступенях досконалості і завжди контролюються свідомістю” [26, с.33];
- оцінювання ходу й результату діяльності [12, с. 440], що може бути показником рівня саморозвитку студента.

У широкому тлумаченні поняття «педагогічні умови» означає умови, за яких відбувається навчання [9].

У нашому дослідженні під педагогічними умовами ми розуміємо чинники, що зумовлюють оптимальну організацію навчання і впливають на продуктивність педагогічного процесу, тобто створюють організаційно-методичну систему формування вмінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу.

Такими педагогічними умовами нами визначені:

- 1) оптимізація навчального процесу шляхом упровадження тренінгової технології;
- 2) усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі;
- 3) оволодіння студентами засобами організації попередження і протидії булінгу.

Розглянемо зазначені педагогічні умови, які відображають системний підхід до формування умінь майбутніх вихователів попереджати і протидіяти булінгу.

1. Оптимізація навчального процесу шляхом упровадження тренінгової технології. Одними із інноваційних технологій навчання у вищій школі є тренінгові технології. Останнім часом тренінг як засіб адаптації молоді до професійної діяльності отримав широке визнання [65]. Термін «тренінг» має низку значень: навчання, виховання,

тренування. Наприклад, Ю. Ємельянов розглядає тренінг як «групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності» [33, с. 246]. У центрі уваги – самостійне навчання учасників та інтенсивна взаємодія. Відповідальність за результативність навчального процесу несуть однаковою мірою як викладач, так і кожний учасник тренінгу. Слід зазначити, що тренінгові технології є важливою складовою інтерактивного навчання. Зміст тренінгу – це тематика, що вивчається під час роботи [33].

Отже, в навчальному процесі вищої школи використання тренінгів і тренінгових технологій стає все більш поширеним. Ці форми і методи допомагають студентам не тільки швидко та ефективно оволодіти необхідними теоретичними знаннями, а й формують у студентів необхідні їм уміння інтерактивної взаємодії.

2. Усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі. Під час навчання у закладі вищої освіти майбутні вихователі повинні опанувати вміннями попередження і протидії булінгу в дитячому колективі, навчати цьому дітей дошкільного віку. Оскільки, діти даного віку мають навчитися соціалізуватися в суспільстві відповідно до норм моралі і правил толерантності.

Теоретичним підґрунтям формування умінь попередження і протидії булінгу в дитячому колективі є знання про булінг як прояв насильства; системну роботу і залученість усіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; розуміння місця та можливостей педагогів у системі протидії булінгу.

До змісту системи необхідних знань належать: поняття булінг, види та прояви булінгу, типові ознаки булінгу (додаток В); наслідки булінгу (додаток Г), рекомендації, як протистояти булінгу (додаток Д); діяльність служби порозуміння (медіації), поняття медіації, медіатора, характерних особливостей та етапів проведення у ЗДО (додаток Е).

Майбутні вихователі повинні також усвідомлювати можливості реалізації системного підходу протидії булінгу в закладі дошкільної освіти. Оцінюючи наявні ресурси в ЗДО, колектив закладу має усвідомлювати поетапну діяльність з протидії насильству та булінгу.

А саме:

- перший етап – «Важелі можливостей»,
- другий етап – «Можливості навчання»,
- третій етап – «Впровадження»,
- четвертий етап – «Дружній простір»,
- п'ятий етап – «Дитина-лідер»,
- шостий етап – «Підсумки»,
- сьомий етап – «Перспективи».

На першому етапі створення системи «Важелі можливостей» – необхідно з'ясувати існуючі ресурси для впровадження системи протидії булінгу в ЗДО [41]. Це, насамперед, людські ресурси: педагогічні працівники та персонал, партнери закладу. Мають бути проаналізовані методичні та матеріальні ресурси, локальні нормативно-правові документи.

Впровадження нормативно-правової бази з протидії насильству та булінгу в закладі дошкільної освіти може відбуватися таким чином:

- внесення змін до Статуту, Правил внутрішнього розпорядку, до Колективного договору та в посадові інструкції; розроблення плану дій з протидії насильству та булінгу в ЗДО;
- створення та затвердження єдиних правил поведінки в ЗДО для всіх учасників освітнього процесу;
- внесення в Річний план роботи ЗДО розділу з протидії насильству та булінгу;
- оформлення «Журналу реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [45, с. 112];

- видання наказу про створення комісії з огляду приміщень та «території закладу з метою виявлення потенційно небезпечних місць» [45, с. 113].

Особливу увагу має бути приділено визначенню ресурсів громади та партнерів із соціальних служб міста, ювенальної поліції та служб у справах дітей. Взаємодія із соціальними службами міста сприятиме ранньому виявленню проблем та потреб сімей пільгових категорій. Співпраця з представниками МЧС, поліції та Ліги майбутніх поліцейських сприятиме формуванню у старших дошкільників понять про правила поведінки у надзвичайних ситуаціях, на вулицях міста та з незнайомцями.

На другому етапі «Можливості навчання» необхідне проведення циклу тренінгів, для педагогічного колективу ЗДО з протидії насильству та булінгу [41]. Паралельно вихователі можуть навчатися виявляти негаразди у відношеннях дітей з однолітками та дорослими. Результативній роботі також сприятиме, якщо діти багато часу перебуватимуть в закладі дошкільної освіти. Сполучною ланкою між дитиною та батьками є вихователь, який супроводжує взаємодії дитини і батьків. Вихователі матимуть можливість одночасно вивчати стан взаємодії батьків і дітей у сім'ї та соціальну адаптованість у закладі.

На третьому етапі «Впровадження» відбувається залучення батьків до формування системи з протидії булінгу [41]. Батьки матимуть змогу побачити, як відбуваються взаємини дитини з колективом однолітків, як спілкується їхня дитина з дорослими, якою є динаміка її емоційного стану упродовж дня. З метою підвищення психолого-педагогічних знань батьків щодо тематики протидії булінгу можуть бути проведені тренінги та консультації. Зближенню батьків та дітей, налагодженню батьківсько-дитячих стосунків у родині сприяють сумісні проекти, свята, розваги та виставки творчості. Важливим завданням для вихователів є – вчити дітей мирному співіснуванню та реагувати на зміни у поведінці оточуючих, бути небайдужими при ознаках, які вказують на небезпеку, співчувати,

допомагати одне одному.

На цьому етапі повинне відбуватися підвищення поінформованості учасників освітнього процесу про методи протидії булінгу через онлайн навчання, проведення очних семінарів, майстер класів, тренінгів, інформування на сайті, у соціальних мережах, інформаційних листівках тощо [41]. Співробітники та батьківська громада таким чином буде ознайомена з механізмом дій у разі виявлення випадків насильства та булінгу в ЗДО та вдома.

Кожен фахівець закладу повинен організувати роботу відповідно до віку дітей та їх можливостей. Так, в перспективно-тематичному плануванні освітнього процесу з дітьми дошкільного віку можуть бути введені теми «Моя родина: я сам, різні діти в нашій групі», «Мій настрій», «Що таке добре, що таке погано», «Що таке захист і кого треба захищати» [41]. Ознайомлення дошкільників з означеними темами сприятиме формуванню у них системи знань про різноманітність людей, статеві відмінності, емоції людини, правила взаємодії без конфліктів [41].

Особливу роль у роботі з попередження насильства та булінгу відіграє практичний психолог закладу дошкільної освіти. Педагоги, практичний психолог та батьки виступають у системній роботі як партнери і разом позитивно впливають на атмосферу дружності до дитини.

Одним з важливих етапів формування системи роботи з протидії булінгу є облаштування особливого дружнього до дитини простору. На етапі «Дружній простір» вирішальними є креативні можливості персоналу закладу, творчі пошуки однодумців та використання досвіду закордонних закладів освіти де присутні ознаки дружності до дитини. Це і особливі вітальні стенди, позитивні смайли в оточенні, зображення добрих героїв казок та мультиків, стенд незвичайних оголошень, різнокольорові акценти в оформленні груп, куточки усамітнення, екрани настрою та багато інших «родзинок», які ілюструють добрі очікування від закладу [41].

Цікавими можуть бути надбання у системі участі дітей – етап

«Дитина-лідер». Незважаючи на маленький вік дошкільнят, існують способи включення дітей до управління закладом та отримання зворотного зв'язку від дітей. З цією метою може бути розроблена «Скринька партисипативних методів роботи з дітьми», впроваджені регулярні цікаві інтерв'ю [41] «Що змінилося в садочку». Надані можливості звернень дітей: створено Карту бажань «Дитячий садок моєї мрії», Афіша бажань, робота із «Валізою змін», дошка активних повідомлень «Обери колір огорожі закладу», «Обери обладнання для ігрового майданчику». З дітьми може проводитися робота з ознайомлення з професіями, які забезпечують здоров'я та безпеку дітей [41]. Широко можуть застосовуватися технологія «Лялька-персона» з метою виявлення випадків здійснення різних видів насильства чи булінгу, візуальна карта дій дитини, якщо її образили, здійснили проти неї насильство.

Узагальнюючий етап роботи – «Підсумки» має виявити чи проводяться у закладі з дошкільниками середніх та старших груп заняття з формування дружніх стосунків, ознайомлення з методами виходу із конфліктних ситуацій; чи введено відповідні теми до програмного змісту роботи гуртків, чи проводяться відповідні заходи нового формату, наприклад: «День обережності» (для персоналу та дітей), сервісний центр «Служба безпеки і здоров'я», клуб «Активний громадянин» (для педагогів та батьків) [41].

На даному етапі узагальнюються результати щодо отримання системи знань протидії булінгу всіма учасниками освітнього процесу: засвоєння дітьми елементарних уявлень про дружбу та друзів, головні ознаки дружніх взаємин; ознайомлення педагогів і батьків з поняттям, видами і проявами булінгу, та з методами і прийомами надання знань дітям. Стійкість результатів може бути доведено через спостереження – ставлення дітей та дорослих до ситуацій булінгу (справжніх та тренувальних). Діти мають розуміти, що насильство – це не є норма, можуть попросити про допомогу та підтримати одне одного у складних

ситуаціях. Педагоги мають уміти ідентифікувати прояви булінгу, адекватно реагувати на такі випадки та надати інформацію батькам та персоналу про булінг, як прояв насильства.

Крім того, у ЗДО має бути розроблено механізм реагування на випадки булінгу. Стійкі зміни у поведінці учасників освітнього процесу доводитимуть результативність системи. Зокрема, якщо дошкільники толерантно взаємодіють з однолітками та дорослими, вміють вислухати одне одного, вміють сказати «ні», якщо їм щось не подобається, а у разі потреби звернутись із пропозицією допомогти або звернутись за допомогою до дорослого [41]. Якщо педагоги систематично проводять з дітьми обговорення конфліктів, непорозумінь, образ. Такий досвід формуватиме попередження проявів насильства та булінгу у майбутньому дорослому житті.

Важливим є останній етап створення системи – етап «Перспективи». У реалізації системи створення безпечного середовища закладу дошкільної освіти дієвим є комплексний підхід до відслідковування та корегування всіх індикаторів безпеки освітнього середовища та формування досвіду ненасильницької дружньої поведінки на рівні освітніх державних програм починаючи з дошкільного віку і впродовж усього життя. Перспективи подальшого розвитку системи, створеної для попередження прояву насильства та булінгу, необхідно внести до змісту Концепції розвитку закладу дошкільної освіти.

3. Оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу. В організації попередження і протидії булінгу визначальними є прийоми, які застосовує вихователь та їх ефективність у реалізації даного процесу.

Розглянемо «відновлювальну комунікацію» та її прийоми в організації попередження і протидії булінгу. «Відновлювальна комунікація – це вільний від маніпуляцій і тиску організований діалог, спрямований на розуміння самою людиною різних контекстів проблемної ситуації і

прийняття ним самим відповідальності за пошук виходу з неї» [30, с. 23]. Таку комунікацію може організувати вихователь з будь-яким учасником булінгу. Така комунікація дає змогу поглянути на ситуацію з інших сторін, відчувати стан інших, передбачити наслідки, зробити вибір подальших дій [30].

Прийом «активного слухання» дає змогу розв'язати проблему довіри, якщо вихователь зуміє показати дитині, що він її дійсно слухає, розуміє і співчуває їй, то тим самим вихователь зводитиме ситуацію конфлікту до мінімуму. Крім того, у нього буде можливість скористатися тією інформацією, яку він отримує [41].

Техніка «Я - твердження» ґрунтується на модальності, тобто надання оцінки висловлюванню [48]. Важливим моментом поліпшення взаємодії є прояв почуттів та інтересів вихователя таким чином, щоб вони не сприймалися дитиною як погроза на її адресу. Для цього рекомендується перейти від «Ти-тверджень» до «Я-тверджень» [41].

Техніки рефлексивного слухання: ехо-техніка, перефразування (парафраз), резюмування. «Озвучування» почуттів дитини допомагає зняти конфлікт або напругу [36].

Ехо-техніка – повторення окремих слів чи словосполучень дитини. Вона виконує роль запитань і спонукає дошкільника продовжувати розповідь. [36].

Перефразування (луна-техніка): «Як я тебе зрозумів...», «На твою думку, ...», «Інакше кажучи, ти вважаєш ...». Головна мета «луна-техніки» – уточнення інформації [36].

Прийом резюмування допомагає в обговоренні, розгляді претензій, коли необхідно розв'язати певні проблеми. Можливі словесні форми: «Якщо тепер підсумувати сказане тобою, то...», «Твоєю головною ідеєю було...», «Як я тебе зрозумів (ла)..» [36].

У попередженні булінгу вихователь повинен застосовувати дієві засоби діагностики булінгу в дитячому колективі. Нині прийнято виділяти

три провідних фактори, наявність яких дозволяє віднести дитину до групи ризику:

1. Множинний стрес. Йдеться про те, що жертви цькування обтяжені безліччю проблем. Погане здоров'я, низький соціальний статус, незадовільні відносини з однолітками, великі сім'ї, виражене соціальне неблагополуччя, а також низькі компенсаторні можливості - все це дуже характерно для жертв цькування.

2. Провокуючі особливості жертви. Так звані провокуючі жертви (*provocative victims*) - це досить неоднорідна група дітей, які внаслідок їх особливостей на поведінковому рівні можуть бути дратівливим фактором для більшості інших ровесників.

Фактично мова йде про феномен «іншості» в дитячих колективах. «Незвичайна» манера мови, «незвичайний» сміх, «незвичайний» гумор і т.д. вже, з точки зору «звичайних» дітей, може з'явитися достатнім приводом для негативного ставлення. Провокуючим приводом для початку цькування може стати необережна поведінка таких дітей, наприклад, гіперактивна дитина випадково зачепила «спокійного» однокласника.

3. Стигматизація - расові (національні як варіант) і фізичні особливості дитини. Під останньою розуміють не тільки наявність явних фізичних аномалій, наприклад, заячу губу або нейросенсорну приглухуватість, але і деякі фенотипічні особливості. Рудий колір волосся, незвичайний тембр голосу, форма вušних раковин і т.д. для певної категорії дітей можуть з'явитися спонукальним мотивом до цькування своїх ровесників [45].

З метою індивідуальної діагностики педагог може використовувати спеціальні методики, як «Повітряні кульки» (Додаток Є). Така методика дає змогу виявити настрій дитини, навчити спостерігати за своїми емоціями [41].

Дієвими засобами попередження та протидії булінгу, якими має оволодіти і активно застосовувати вихователь, є:

1) навчання дітей захисту від насильства та зловживань (відповідні заняття і навчальні матеріали для дітей);

2) інформаційні матеріали (на сайті, стендах) для батьків щодо:

- толерантного виховання;
- удосконалення виховних методів;
- контакти для отримання допомоги в складних ситуаціях.

Отже, педагогічними умовами формування вмінь майбутніх вихователів попереджати і протидіяти булінгу визначено:

1. Оптимізація навчального процесу шляхом упровадження тренінгової технології. Використання тренінгів і тренінгових технологій дадуть змогу студентам не тільки швидко та ефективно оволодіти необхідними теоретичними знаннями з проблеми булінгу, а й сформують у студентів необхідні уміння попереджати та протидіяти булінгу в дитячому колективі.

2. Усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі. Теоретичним підґрунтям формування досліджуваних умінь є система необхідних знань: поняття булінгу, види та його прояви, типові ознаки; наслідки булінгу, рекомендації, як протистояти булінгу; діяльність служби порозуміння (медіації), поняття медіації, медіатора, характерних особливостей та етапів проведення у ЗДО.

3. Оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу. В організації попередження і протидії булінгу ефективними є прийоми відновлювальної комунікації: «активне слухання», «Я - твердження»; прийоми рефлексивного слухання: ехо-техніка, перефразування, резюмування. Ефективними у попередженні булінгу є ігрові прийоми діагностики булінгу, спеціальні діагностичні методики (наприклад, методика «Повітряні кульки»).

2.3. Організація та результати експериментального дослідження

Метою формувального етапу експерименту є впровадження обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх вихователів застосовувати прийоми попередження та протидії булінгу. Усіх учасників експерименту було розподілено на експериментальну (20 студентів денної форми) та контрольну (20 студентів заочної форми) групи. В контрольній групі освітній процес здійснювався традиційно, а в експериментальній групі – із застосуванням обґрунтованих педагогічних умов.

Перша педагогічна умова – оптимізація освітнього процесу шляхом упровадження тренінгової технології, була реалізована через впровадження циклу тренінгових занять:

1. «Протидія булінгу в дитячому середовищі». Мета: ознайомити з поняттям булінгу, його видами та проявами, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування, формувати негативне ставлення до булінгу (неприпустимість проявів булінгу в дитячому середовищі) [30]. Загальна тривалість: 45 – 90 хв. (Додаток Ж)

2. «Розв'язання конфліктів в освітньому закладі». Мета: опрацювати основні поняття конфліктології; розглянути особливості вирішення конфліктів засноване на відновних практиках; опрацювати карту шкільних конфліктів [30]. Загальна тривалість: 75 хв. (Додаток З).

3. «Відновлювальна комунікація». Мета: опрацювати навички: модального висловлювання; активного слухання; формулювання запитань; перефразування; ефективного зворотнього зв'язку [30]. Час: 160 хв. (Додаток І).

За результатами тренінгових занять студенти активно взаємодіяли, дискутували, опрацьовували теоретичні знання і практичні навички, були зацікавлені в досягненні позитивного результату заняття. Застосовувалися інтерактивні форми організації тренінгів: вправи,

колективне опрацювання інформації, мозковий штурм, мікрофон, обговорення, робота в групах чи парах, рольові ігри, перегляд відео.

Друга педагогічна умова – усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі, була реалізована через активне опрацювання теоретичного матеріалу тренінгових занять.

Наприклад, під час тренінгу «Протидія булінгу в дитячому середовищі» студенти були ознайомлені з поняттям булінгу та його видами через обговорення питань, перегляд презентації. Студентам також було запропоновано у групах опрацювати реальні дитячі історії та визначити жертву, кривдника, вид цькування, потенційні наслідки, сформулювати поради виходу з ситуації насильства.

Під час тренінгу «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Конфлікти в навчальному закладі» студенти опрацювали поняття «конфлікт» і запитання: чи можливе існування людства, суспільства без конфліктів? Чому? Чи може конфлікт бути позитивним (виконувати позитивні функції?).

Крім того, завдяки перегляду мультфільму «Конфлікт+медіатор=порозуміння», обговорення, опрацювання інформації студенти усвідомили поняття «медіації», «медіатор», завдання медіації, її принципи та етапи [30].

Отже, активне опрацювання теоретичної інформації тренінгових занять сприяло свідомому засвоєнню студентами базових теоретичних знань з конфліктології, відновлювальних практик, що є підґрунтям для формування вмінь використовувати прийоми попередження і протидії булінгу в ЗДО.

Третя педагогічна умова – оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу, реалізована через організацію вправління студентів під час тренінгів щодо відпрацювання таких прийомів як модальне висловлювання; активне слухання; формулювання

запитань; перефразування; резюме.

Під час тренінгу «Відновлювальна комунікація» студенти опрацювали прийом «активного слухання» завдяки перегляду відео «Цвях в голові» та обговорення питань [30]:

Як відбувається спілкування?

Як чоловік проявляє елементи активного слухання?

Який спосіб спілкування використовує дівчина?

У парах студенти розказували як розпочався його/її ранок, а інший/а слухали, використовуючи техніку «активного слухання».

Опрацювати техніку перефразування та резюмування студентам допомогло завдання в трійках: 1 учасник/ця – розповідає конфліктну/приємну ситуацію із свого життя, 2 – слухає та формулює перефразування до отриманої інформації та резюмує, 3 – спостерігає за розмовою та дотриманням правил перефразування та резюмування.

Такі завдання дали змогу студентам оволодіти основними прийомами попередження та протидії булінгу.

Додатково студентам запропоновано укласти перелік ігор для розвитку умінь саморегуляції. Деякі ігри були модифіковані майбутніми вихователями. Загалом студенти підібрали ігри різного спрямування.

Студенти експериментальної групи завдяки виконанню аналізу занять з протидії булінгу для дітей дошкільного віку отримали зразки таких занять для середньої та старшої групи, а також усвідомили прийоми залучення дітей до протидії булінгу.

Наприклад, в інтегрованому занятті для вихованців середньої групи «Ми – дружні хлопці та дівчата» (автори Бут І.А., Поперека В.О., Верба О.О) [41, с. 10-11] перегляд та обговорення мультфільму «Крихітка Єнот» мав на меті показати вихованцям, як може змінитися ставлення до себе та оточуючих завдяки усмішці та добрим вчинкам. Читання та обговорення казки «Квіточка» мало на меті формувати ціннісне ставлення вихованців до іншої особистості, розвивати вміння вибудовувати доброзичливі

стосунки, виховувати терпимість, толерантність, повагу до думок, почуттів, переконань інших. Вправа-гра «Дзеркало» мала на меті навчити по-різному висловлювати свої почуття, а також відчувати настрій інших. Хід гри – дошкільники знайшовши собі товариша чи товаришку, стають у пари та повертаються обличчям одне до одного. Один з них – дзеркало, інший – показує різні емоції та почуття. Ті, хто «дзеркало» – повинні повторювати емоції та жести партнера/партнерки. Через 1 хвилину вихованці міняються місцями. Ті, хто були «дзеркалом», тепер показуватимуть емоції, і навпаки. Після виконання вправи, усі разом обговорюють такі питання:

- Які емоції ви частіше бачили у «дзеркалі»?
- Що «дзеркалам» сподобалось найбільше віддзеркалювати?
- Які емоції приємно вам бачити на обличчі друзів? А вашим друзям?

За аналогію майбутні вихователі проаналізували заняття для вихованців старшого дошкільного віку «Школа друзів та подруг», «Кого можна назвати другом або подругою?» (автор Бут І.А.) [41, с. 12-15].

Систематизації та узагальненню необхідних умінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу сприяли творчі завдання:

- 1) скласти план заходів протидії булінгу в групі;
- 2) створити навчальний матеріал для дітей дошкільного віку;
- 3) укласти інформаційну брошуру та poradnik для батьків;
- 4) провести гру для визначення, попередження чи протидії булінгу (на вибір).

Таким чином, вищезазначені заходи були впроваджені в освітньому процесі експериментальної групи з метою реалізації обґрунтованих умов формування умінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу.

На контрольному етапі експериментальної роботи проведено повторний діагностичний зріз згідно з виокремленими критеріями сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми

попередження та протидії булінгу. Інструментарієм для контрольного діагностування в експериментальній та контрольній групах після впровадження сукупності педагогічних умов, як і під час констатувального зрізу, слугували певні тести, завдання, анкети та спостереження.

Перейдемо до аналізу даних, отриманих після формувального етапу дослідження. Отримані дані засвідчили суттєві позитивні зміни щодо рівнів сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в експериментальній групі, водночас у студентів контрольної групи ми не спостерігали значної позитивної динаміки. Тому для здійснення аналізу ефективності педагогічних умов маємо можливість зіставляти результати КГ та ЕГ після контрольного етапу експерименту.

Виявляючи ефективність сукупності педагогічних умов організації формувального етапу експерименту, ми порівняли зміни в показниках обґрунтованих умінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу. Результати, отримані до та після формувального етапу експерименту в КГ та ЕГ, відображено в таблиці 3.

Результати засвідчили, що відбулися суттєві зміни в збільшенні студентів ЕГ з високим рівнем: «уміння підтримувати позитивний клімат в групі» (збільшився на 20%), «уміння діагностувати та визначати випадки булінгу» (збільшився на 15%), «уміння реагувати на випадки булінгу» (збільшився на 20%), «уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів» (збільшився на 15%), «уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів» (збільшився на 10%). Середній рівень сформованості досліджуваних умінь в ЕГ збільшився на 5%, 0%, 10%, 10% та 20% відповідно. Зауважимо, що зменшилася кількість студентів в ЕГ з низьким рівнем на 30-15%.

У контрольній групі спостерігалися несуттєві зміни (у середньому збільшення на 3 – 5% за високим та середнім і відповідне зменшення на 8% за низьким рівнями).

Таблиця 3

Розподіл студентів за рівнями сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу на констатувальному та формувальному етапах експерименту (у%)

Групи	Констатувальний етап						Формувальний етап					
	КГ			ЕГ			КГ			ЕГ		
Рівні готовності	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н
Уміння												
Уміння підтримувати позитивний клімат в групі	3 5	3 0	3 5	3 0	3 5	3 5	35	35	3 0	55	4 0	5
Уміння діагностувати та визначати випадки булінгу	1 0	6 0	3 0	1 0	7 0	2 0	10	65	2 5	25	7 0	5
Уміння реагувати на випадки булінгу	5	4 5	5 0	5	4 5	5 0	10	50	40	25	5 5	2 0
Уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів	5	3 5	6 0	5	3 5	6 0	10	35	5 5	20	4 5	3 5
Уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів	5	3 0	6 5	5	3 5	6 0	10	40	5 0	15	5 5	3 0
Усереднені результати	1 2	4 0	4 8	1 1	4 4	4 5	15	45	4 0	28	5 3	1 9

Узагальнення результатів дослідження дає змогу стверджувати, що впроваджені педагогічні умови створили підґрунтя для підвищення рівня сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в дитячому колективі. Це доводять усереднені данні динаміки змін сформованості досліджуваних умінь у студентів ЕГ, а саме: збільшення високого рівня на 17%, а середнього – на

9%, зменшення низького рівня на 26%.

Таким чином, результати експериментальної роботи є достатнім підґрунтям для висновку про підтвердження ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в освітньому процесі ЗДО.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури дав змогу конкретизувати поняття «булінг», яке у нашому дослідженні трактуємо як свідомо сплановану, тривалу, фізичну та/або психологічну агресію, що характеризується нерівністю сил учасників, повторюваністю, а припинення її вимагає втручання третіх осіб. Науковці розрізняють прихований (ігнорування, бойкот, маніпуляції, навмисне розпускання негативних чуток і т.п.) та прямий булінг (умисні поштовхи, побої, переслідування, залякування, емоційні страждання). Булінг може виникнути з причин: успішності, зовнішності, манери одягатися, діалекту, фізичної сили, самооцінки, страху і тривожності, депресії, захворювань опорно-рухового апарату, популярності.

2. Булінг може розпочатися із закладу дошкільної освіти. Оскільки дошкільники у цьому віці розвивають емоційні, когнітивні та соціальні навички розв'язання конфліктів за допомогою слів та спокійної поведінки, агресивна поведінка (наприклад, відбирання іграшки, штовхання, висміювання) може бути поширеною серед дітей дошкільного віку. Крім того, у цьому віці діти можуть наслідувати негативну поведінку. Вихователі та адміністрація закладу дошкільної освіти повинні впровадити заходи профілактики булінгу. Головна мета полягає у розвитку впевненості дітей дошкільного віку, формулюючи безконфліктні навички соціалізації.

3. Педагогічними умовами формування вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження і протидії булінгу визначено:

1. Оптимізація навчального процесу шляхом упровадження тренінгової технології. Використання тренінгів і тренінгових технологій дають змогу студентам не тільки швидко та ефективно оволодіти необхідними теоретичними знаннями з проблеми булінгу, а й формують у студентів необхідні уміння попереджати та протидіяти булінгу в дитячому колективі.

2. Усвідомлення студентами теоретичних засад організації попередження і протидії булінгу в дитячому колективі. Теоретичним підґрунтям формування досліджуваних умінь є система необхідних знань: поняття булінгу, види та його прояви, типові ознаки; наслідки булінгу, рекомендації щодо протидії булінгу; діяльність служби порозуміння (медіації), поняття медіації, медіатора, характерних особливостей та етапів проведення у ЗДО.

3. Оволодіння студентами прийомами організації попередження і протидії булінгу. В організації попередження і протидії булінгу ефективними є прийоми відновлювальної комунікації: «активне слухання», «Я - твердження»; прийоми рефлексивного слухання: ехо-техніка, перефразування, резюмування. Ефективними у попередженні булінгу є ігрові прийоми діагностики булінгу, спеціальні діагностичні методики (наприклад, методика «Повітряні кульки»).

4. Уміння майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу – це здатність планувати та реалізовувати заходи, способи, методи, спрямовані на виявлення, попередження, реагування на випадки булінгу з уникненням повторення випадку в окремій групі та в ЗДО в цілому. До системи вмінь майбутніх вихователів попереджати та протидіяти булінгу належать: уміння підтримувати позитивний клімат в групі, уміння діагностувати та визначати випадки булінгу, уміння реагувати на випадки булінгу, уміння залучати дітей до попередження і розв'язання конфліктів, уміння залучати батьків до попередження і розв'язання конфліктів.

За допомогою анкетування, аналізу ситуацій, виконання практичних завдань та спостереження на констатувальному етапі експерименту визначено, що лише 11,5% опитаних мають високий рівень сформованості умінь застосовувати прийоми попередження та протидії булінгу, більшість 46,5% студентів проявили низький рівень, а 42% респондентів – середній.

За результатами контрольного етапу експерименту визначено, що

впроваджені педагогічні умови створили підґрунтя для підвищення рівня сформованості вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в дитячому колективі. Це доводять усереднені данні динаміки змін сформованості досліджуваних умінь у студентів експериментальної групи, а саме: збільшення високого рівня на 17%, а середнього – на 9%, зменшення низького рівня на 26%.

У контрольній групі спостерігалися несуттєві зміни: збільшення на 3 – 5% за високим та середнім рівнями і відповідне зменшення на 8% за низьким).

Таким чином, результати експериментальної роботи є достатнім підґрунтям для висновку про підтвердження ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування вмінь майбутніх вихователів використовувати прийоми попередження та протидії булінгу в освітньому процесі ЗДО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А.И. Школьный буллинг в воспоминаниях студентов МГПИ / А.И. Аверьянов // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Вып. 4. Том 15. Одесса, 2011. С. 22-26.
2. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе / А.Я. Анцупов. М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. 207 с.
3. Бавина П. А. Тренинговые технологии в формировании коммуникативной компетентности будущих менеджеров: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / П. А. Бавина. СПб., 2006. 26 с.
4. Бердышев И.С. Медико-психологические последствия жестокого обращения в детской среде. Вопросы диагностики и профилактики. Практическое пособие для врачей и социальных работников / Бердышев И.С., Нечаева М.Г. СПб., 2005. 220 с.
5. Бесемер Христоф. Медиация. Посредничество в конфликтах / Пер. с нем. Н.В. Маловой. Калуга, «Духовное познание». 2004. 176 с.
6. Волков Б. С. Психология общения в детском возрасте / Волков Б.С, Волкова Н. В. 3е изд. СПб.: Питер, 2008 272с: ил.
7. Волкова Е.Н. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под. ред. Е.Н. Волковой. СПб.: Питер, 2008. 240 с.
8. Гальтунг Йоган. Трансформація конфлікту мирними засобами. Трансценд метод. Діалог різноманітностей, № 12 (50), грудень 1999; URL: <http://empedu.org.ua/content/transformaciya-konfliktu-mirnimi-zasobami>
9. Гірник А.М. Основи конфліктології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Києво-Могилян. акад., 2010. С.167–169.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
11. Диагностика булінгу (цькування) в закладі освіти. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/ buling/module3/konspekt.pdf>
12. Дьяченко М.И. Психологический словарь-справочник.

(Библиотека практической психологии) / Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Мн.: Харвест, 2004. 576с.

13. Ермолова Т.В. Буллинг как групповой феномен: исследование буллинга в Финляндии и скандинавских странах за последние 20 лет (1994—2014) / Ермолова Т.В., Савицкая Н.В. // Современная зарубежная психология. 2015. Т. 4, № 1. С. 65—90.

14. Жмудь Вікторія. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/11347>.

15. Загальні засади протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти. URL: http://starschool2.at.ua/Vyhovna_robota/modul_4.pdf

16. Про попередження насильства в сім'ї. Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

17. Закон України. Про дошкільну освіту. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст.259

18. Знай та захищай свої права. Робочий зошит. К., URL: http://lastrada.org.ua/ucsp_mod_library_view_235.html

19. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода: Основи когнітивної теорії конфліктів. К.: Наук, думка, 1996. 190 с.

20. Каропа Є. Конфлікти, їхні істинні причини і засоби вирішення. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q0VSQYgNDA8>

21. Кон Игорь Семёнович. Что такое буллинг и как с ним бороться? / Игорь Семёнович Кон //«Семья и школа». 2006. № 11. с.15-18.

22. Коновалов А.Ю. Школьная служба примирения и восстановительная культура взаимоотношений: практическое руководство / под общей редакцией Карнозовой Л.М. М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2012. 256 с.

23. Краткий психологический словарь. Сост. О.А.Карпенко, под общ. ред. А.В.Ярошевского. М.: Политиздат, 1985. 431 с.

24. Кривцова Светлана Васильевна. Буллинг в школе vs

сплоченность неравнодушных: организационная культура ОУ для решения проблем дисциплины и противостояния насилию; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральный ин-т развития образования, Центр развития психологической службы. Москва : ФИРО, 2011. 119 с.

25. Левченко К.Б. Конфлікти, гендерно обумовлене насильство, миробудування та медіація, роль жінок / К.Б. Левченко // Матеріали Всеукраїнського круглого столу з розробки механізму впровадження медіації в навчальних закладах. К.: Агенство «Україна». 2015. 60 с.

26. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории. Пособие для учителей / И.Я.Лернер. М.: Просвещение, 1982. 191с.

27. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) / под ред. Д. Лэйна и Э. Миллера // Детская и подростковая психотерапия. СПб., 2001. С. 12-24.

28. Макарова Ю.Л. Гендерные особенности поведения участников подростковой буллинг-структуры / Ю.Л.Макарова // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. 2017. Т. 6. No 5А. С. 181-192.

29. Маланцева О.Д. «Буллинг» в школе. Что мы можем сделать? / О.Д.Маланцева // Социальная педагогика. 2007. No 4. С. 90-92.

30. Матеріал ГО «Ла Страда-Україна». Навчальна програма «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді.забезпечення участі жінок і дітей у розв'язанні конфліктів та миробудуванні» / Автори: Андрєєнкова В.Л., Дацко О.В., Лунченко Н.В., Мараховська Т.А.: Загальна редакція: Левченко К.Б., доктор юрид.наук, професор. Київ, 2015. 68 с.

31. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методом и профессиональными технологиями / Составители: Г. Мета, Г. Похмелкина / Пер. с нем. Г. Похмелкиной. М.: Издательство «VERTE», 2004. 320 с.

32. Навчальна програма «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді. Забезпечення участі жінок і дітей у розв'язанні

конфліктів та миро будуванні» / Андрєєнкова В.Л., Дацко О.В., Лунченко Н.В., Мараховська Т.А. Загальна редакція: Левченко К.Б., доктор юрид.наук, професор. К., 2016. 71 с.

33. Організація навчального процесу в умовах інноваційного розвитку економічного університету: навч.-практ. вид. / [Л. О. Савенкова, М. В. Артюшина, Г. М. Романова та ін.]; за ред. М. В. Артюшиної, Г. М. Романової. К.: КНЕУ, 2014. 321 с.

34. Організація протидії та попередження булінгу(цькуванню) в закладі освіти. Авторський колектив:Скорбун І., Флярковська О., Усатенко Г. URL:<https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module2/konspekt.pdf>

35. Педагогическая энциклопедия / Ред. И.А.Каиров. М.: Сов. энциклопедия, 1966. Т.3. С.96.

36. Пихтіна Н. П. Основи педагогічної техніки: навч. посіб. / Н.П.Пихтіна. К. : П 35 «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.

37. Пірен М.І. Основи конфліктології: Навч. посіб. / М.І. Пірен. 2-е вид. К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 1997. 270 с.

38. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поведіння з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочеміровська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

39. Правила безпеки та можливості отримання допомоги в період конфлікту в Україні : метод. рек./ заг. ред. Панок В.Г., Левченко К.Б. Київ : Агентство «Україна», 2014. 48 с.

40. Предотвращение насилия в образовательном учреждении. Методическое пособие; под редакцией В. Адэскэлицэ, Р. Жосану, И. Молдовану, Т. Епояна. Кишинэу, ЮНЕСКО, 2017. 224 с.

41. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

42. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. К.: Вища школа,

1982. 367 с.

43. Психологія. Підручник / За ред. Ю.Л.Трофімова. К.: Либідь, 2001. 558 с.

44. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект : навчально-методичний посібник. К., 2016. 186 с.

45. Скорбун І. Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї» / Ірина Скорбун, Тетяна Слободян. Київ: 2019. 102 с.

46. Соловйова О.Д. Методичні рекомендації «Організація роботи з розв'язання проблем насильства у загальноосвітніх навчальних закладах». / Соловйова О.Д., Дубровська Є.В. Київ-2016. ВГО «Жіночий консорціум України». 128 с.

47. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О.М.Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

48. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В.Дубровська, О.В.Залеська та ін. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

49. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівнарівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. К.: ФОП Нічога С.О. 2018. 174 с.

50. Суть, різновиди та причини конфліктів // Управління персоналом. К., 2003. URL: <http://library.if.ua/book/45/3118.html>

51. Философский словарь. М., Госполитиздат, 1972. 405 с.

52. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід уповноваження. Посібник / Коваль Р., Горлова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. 168 с.

53. Энциклопедический словарь. В 2т. М.: Советская энциклопедия, 1963. Т.1. 656 с.

54. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4179-yunisef-rozpochynaie-kampaniiu-proty-bulinhu>

55. Як подолати булінг, на думку молоді. URL: <https://ukraine.ureport.in/v2/story/390/>

56. Ansary, N, Elias, M, Greene, M & Green, S 2015, 'Guidance for schools selecting antibullying approaches: Translating evidencebased strategies to contemporary implementation realities', Educational Researcher, vol. 44, no. 1, pp. 27-36.

57. Barnes, A, Cross, D, Lester, L, Hearn, L, Epstein, M & Monks, H. 2012, 'The invisibility of covert bullying among students: Challenges for school intervention', Australian Journal of Guidance and Counselling, vol. 22, no. 2, pp. 206-226.

58. Common Signs of Kindergarten Bullying That Parents Should Recognize URL: <https://www.verywellfamily.com/kindergarten-bullying-signs-621007> Katherine Lee Updated on May 17, 2020

59. Cross, D 2017, Beyond bullying: Positive Change for all, Telethon Kids Institute, viewed 22 June 2017, URL: <https://www.telethonkids.org.au/our-research/brain-and-behaviour/development-andeducation/health-promotion-and-education/beyond-bullyingpositive-change-for-all/>.

60. Dealing With a Preschool Bully <https://www.verywellfamily.com/how-do-i-stop-a-preschool-bully-2764643> By Amanda Rock Updated on April 15, 2020

61. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition. Council of Europe Publishing. 2011

62. Evans, C, Fraser, M & Cotter, K 2014, 'The effectiveness of school-based bullying prevention programs: A systematic review', *Aggression and Violent Behaviour*, vol. 19, no. 5, pp. 532-544.

63. Hirsch, L, Lowen, C & Santorelli, D 2012, *Bully: An action plan for teachers, parents, and communities to combat the bullying crisis*, Weinstein, New York.

64. Lee, S, Kim, C & Kim, D 2015, 'A meta-analysis of the effect of school-based anti-bullying programs', *Journal of Child Health Care*, vol. 19, no. 2, pp. 136-153.

65. New South Wales Department of Education 2016, *Bullying: Preventing and responding to student bullying in schools policy*, PD/2010/0415/V01.

66. Pearce, N 2014, 'Applying implementation science to build school implementation capacity to prevent bullying', Paper presented at the 2nd Biennial Australasian Implementation Conference, Sydney, 17-18 September.

67. Rigby, K 2014, 'How teachers address cases of bullying in schools: A comparison of five reactive approaches', *Educational Psychology in Practice*, vol. 30, no. 4, pp. 409-419.

68. Ross, S & Horner, R 2014, 'Bully prevention in Positive Behaviour Support: Preliminary evaluation of third-, fourth-, and fifth-grade attitudes toward bullying', *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, vol. 22, no. 4, pp. 225-236.

69. Safe and Supportive School Communities (SSSC) Working Group 2015, *A review of literature (2010-2014) on student bullying by Australia's Safe and Supportive School Communities Working Group*, literature review.

70. UNESCO and UN Women *Global violence on addressing school-related gender-based violence*. UNESCO. 2016

71. *World Report on Violence and Health*. WHO, 2002 URL: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

для визначення знань з проблем булінгу

*Шановні студенти, будь ласка, дайте відповіді на поставленні питання.
Дякуємо за співпрацю!*

1. Що таке булінг?
 - а) конфлікт
 - б) вид насильства
 - в) не можу відповісти

2. Чи можливий булінг в закладі дошкільної освіти?
 - а) так
 - б) ні
 - в) не знаю

3. Чи потрібно вихователю розуміти, що таке булінг?
 - а) так
 - б) ні
 - в) не знаю

4. Чи були ви свідками або учасниками булінгу?
 - а) так
 - б) ні
 - в) не знаю

5. Якщо ви були учасником булінгу, визначте вашу роль:
 - а) кривдник
 - б) жертва
 - в) свідок

6. Чи може вихователь попередити булінг в групі?
 - а) так
 - б) ні
 - в) не знаю

7. Які прийоми попередження булінгу в ЗДО ви знаєте?

8. Чи може вихователь протидіяти булінгу в групі?

- а) так
- б) ні
- в) не знаю

9. Які прийоми протидії булінгу в ЗДО ви знаєте?

10. Опишіть власний досвід попередження та протидії булінгу в ЗДО.

Ситуації «Булінг в дитячому середовищі»

1. Мене звати Ярослава. Мені 12 років. Я проживаю в Києві. Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової школи. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи, навіть б'ють. Це все відбувається через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники стараються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити.

2. Я навчаюсь у 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Наші діти – дуже добрі. Правда, є два однокласника – Тарас та Славик – які постійно ображають наших дівчат, б'ють хлопчиків. Вони і мене теж били та ображали, але тепер вже ні. Все змінилося через те, що в цьому навчальному році до нашого прийшов новий хлопчик. Він перейшов з іншої школи. Його звати Вінсет. Він темношкірий. У дитинстві він із мамою переїхав в Україну та зараз він живе із мамою, бабусею та дідусем. Коли Вінсет до нас перейшов, Тарас та Славик його одразу не полюбили, по-перше через інший колір шкіри. Вони постійно його ображають, обзивають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я неодноразово бачив, як Вінсет плакав. Я розумію, що це неправильно, але втручатися в цю ситуацію я не дуже хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, через те, що думаю, що Тарас та Славик будуть знову наді мною знущатися.

3. Добрий день. Мене звати Олег. Я вирішив до Вас звернутися, через те, що у мого кращого друга є проблема. Це мій однокласник Саша. Нам по 12 років. Останнім часом його сильно ображають старшокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мама дає йому та змушують кожного дня просити ці гроші у мами. Він дуже сильно боявся мені про це розповісти, через те що старшокласники йому сказали, якщо Саша комусь про це скаже, то вони його поб'ють. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему.

4. Світлана як завжди сиділа за партою, хоча всі її однолітки метушилися та галасували під час перерви. Вона спостерігала щодня одну й ту саму картину: дівчатка весело сміються, жартують та кокетливо поглядають на хлопців. Звичайно, адже вони не носять цих потворних

окулярів та брекетів на зубах. Через них вона терпіла стільки знущань та насмішок серед однокласників! Тільки вдома вона могла насолодитися любов'ю та теплом, яке дарували їй її батьки. І знову порожній клас. За партою самотньо сидить Світлана. До неї підходять двоє дівчат. Це її однокласниці. Починають насміхатися з дівчинки: забирають окуляри, кидають на підлогу зошити та книжки, топчуть їх. Дівчинка починає плакати.

5. Кожен ранок Максима починався з того, що він чув чергову сварку батька та матері. Так сталося і цього разу. Проспавши, він похапцем одягнувся і вибіг на вулицю. Снідати не хотілось, та й ні мама, ні тато не помітять, що його вже немає. Він зник. А вже давно його у сім'ї не помічали. До школи також не хотілося йти. А вже там старші хлопці знову почнуть знущатися з нього: чіпляти на спину образливі прізвиська, давати стусани, ставити підніжки. Було дуже важко, адже пожалітися було нікому... Школа. Прозвенів дзвінок на перерву. Із засмученим обличчям Максим вийшов з класу. В цей час до нього підійшли троє старшокласників. Почали вкотре знущатися, насміхатися. Один з них поплескав Максима по спині, причепивши листок з написом «Вдар мене». Хлопець про це не знав. Максима боляче штовхнули і він упав. Було дуже боляче. На очі навернулися сльози.

6. Сашко часто конфліктував з вчителями та дітьми. Цей день у школі не був винятком. Після уроку він посварився з однокласником, нагрубів на вчительку, яка зробила йому зауваження і як завжди прийшов на заняття не підготовленим. Однокласники Сашка незлюбили і часто насміхалися та глузували з нього, не приймали у спільну компанію. Але він не видавав свого болю через це. Насправді йому було страшно... Школа. Уроки давно закінчилися. Усі порозходилися. Сашкові не хотілося йти додому. Сашко вдягає свою куртку. У цей час до нього підходять двоє старшокласників і вкотре починають вимагати у хлопця гроші. Сашко пояснює, що у нього немає грошей. Хлопців це обурює і вони починають його штовхати.

Поняття медіації, медіатора, характерних особливостей та етапів проведення у ЗДО

У дослівному перекладі «медіація» означає «посередництво», що в понятті конфліктології розуміється як посередництво в суперечках неупереджених третіх осіб, які визнають права і обов'язки обох сторін.

Медіатори як неупереджені нейтральні до конфлікту сторони допомагають конфлікуючим сторонам знайти взаємоприйнятне вирішення їхніх проблем.

Завдання медіаторів полягає не в тому, щоб винести рішення третейського суду або надати вирок. Швидше від самих сторін конфлікту залежить вироблення рішення, що оптимально відповідає їхнім інтересам. У результаті медіації сторони повинні прийти до вигідного для них обох рішення, тобто повинні «виграти» все.

Отже, розглянемо повне визначення процесу медіації, яке полягає в тому, що під цією діяльністю розуміється добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації, що склалася. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання.

Медіатор – спеціально підготовлений посередник у вирішенні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Медіатор несе відповідальність за процес, а не за рішення. Так що ж позитивного в конфлікті дає медіатор і процес медіації?

Суть процесу полягає в тому, що медіатор забезпечує захищений простір для обговорення проблеми, допомагає створити і супроводжує відкрите, довірливе, безпечне і неагресивне взаємовідношення сторін, при дотриманні певних правил і обов'язків сторонами, що призводить до встановлення співпраці і глибшого розуміння опонентів один одного. При цьому медіатори вислуховують проблеми всіх учасників, дають їм висловити свої почуття і допомагають з'ясувати справжні інтереси конфлікуючих сторін. Завдяки цьому противники дізнаються про справжні проблеми, почуття, думки і інтереси обох опонентів, що призводить до розвитку уваги і більш глибокого розуміння внутрішнього світу іншої людини, створюючи атмосферу довіри і допомагаючи спільній роботі над вирішенням складної ситуації.

Метою медіації є знаходження взаємовигідного рішення та підписання угоди, яку підписують і виконують усі сторони конфлікту.

Важливими ознаками методу техніки медіації є:

- присутність медіатора, що виконує функції посередника;
- присутність всіх сторін, що є у конфлікті;
- неформальний, позасудовий рівень;

– добровільність участі в процедурі медіації та самовизначення щодо вирішення конфлікту: повноваження прийняття рішення не передаються третім особам.

Результат переговорів не є обов'язковим, поки його не схвалили всі учасники.

Складові елементи медіації:

- конфліктуючі сторони;
- предмет конфлікту;
- поверхневе і неповне розуміння мотивації, потреб і інтересів поведінки конфліктуючими опонентами;
- медіатор;
- прояснення потреб і цілей конфліктуючих сторін;
- підсумкове рішення, яке є взаємоприйнятне для обох сторін, яке знайшов не медіатор, а до якого прийшли самі опоненти за допомогою співпраці.

Медіація базується на певних принципах, які служать чинниками, що забезпечують безпечно та відкрите середовище для взаємодії і співпраці сторін, які в підсумку впливають на ефективне підведення підсумків і підписання взаємної угоди.

Принципи медіації:

- добровільність;
- конфіденційність;
- активна участь сторін;
- прийняття відповідальності за наслідки конфлікту;
- нейтральність і безоціночність.

Процес медіації складається з певних етапів, під час яких застосовуються спеціальні техніки і методи для прояснення ситуації і стану опонентів.

Етапи медіації:

- Етап 1 – Підготовчий.
- Етап 2 – Індивідуальні зустрічі.
- Етап 3 – Зустріч сторін. Медіативна бесіда.
- Етап 4 – Фаза реалізації.

Переваги медіації:

- економія часу;
- зниження вартості процесу вирішення спору;
- можливість впливати на результат;
- конфіденційність процедури;
- можливість збереження або відновлення ділових взаємин з партнерами;
- можливість запобігти виникненню подібних конфліктів у майбутньому;
- гарантія виконання рішення (у разі успішної медіації).

Медіації можуть проводитися одним або декількома людьми. Медіація, що проводиться кількома людьми, доцільна, коли мова йде про

складні конфлікти, де беруть участь більше двох сторін і необхідні тривалі медіаційні зустрічі.

Діагностична методика «Повітряні кульки»

Мета: у ігровій формі відстежити емоційний настрій у дитячому колективі, виявити дітей, що є потенційними жертвами, або агресорами.

Цільова аудиторія: дитячий колектив дошкільного віку.

Обладнання та матеріали: спеціально роздруковані зображення повітряних кульок різного кольору та з різним виразом обличчя (наприклад, жовтий – веселий, зелений – спокійний, байдужий, блакитний – втомлений, синій – сумний, помаранчевий – роздратований, червоний – сердитий, гнівний тощо), Хатка-хмаринка зі спеціальними кишенями для кульок.

Проведення методики: Кожного ранку вихователь пропонує кожній дитині вибрати кульку, яка їй подобається та розмістити у хатці-хмаринці. Вихователю важливо спостерігати за тими дітьми, чиї кульки мають сумний, втомлений, байдужий вираз на початку дня. Також важливо помічати злі кульки. Наприкінці дня дітям знову пропонується звернутися до кульок та вибрати, яку кульку вподобають вони тепер, або ж залишать ту, що була зранку. Тут важливо також помічати кульки з сумним та спокійним настроями. У яких дітей вони з'явилися, чи залишилися з ранку. Регулярно проводячи такі емоційні моніторинги, можна відстежити постійні настрої дітей та атмосферу у групі (класі) в цілому, появу дітей у пригніченому стані або дуже розлюченому настрої. Такі спостереження допоможуть виявити негаразди на початковому рівні та долучити до діагностики більш глибокі та інформативні методи.

Тренінг «Протидія булінгу в дитячому середовищі»

Автор Андрєєнкова В.Л.

Мета: ознайомити з поняттям булінгу, його видами та проявами, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування, формувати негативне ставлення до булінгу (неприпустимість проявів булінгу в дитячому середовищі)

Загальна тривалість: 45 – 90 хв.

План:

1. Привітання учасників
2. Ознайомлення з поняттям булінгу та його видами
3. Практичне опрацювання історій «Булінг в дитячому середовищі»
4. Обговорення «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу»
5. Обговорення «Поради як уникнути булінгу»
6. Обговорення «Куди/ до кого можна звернутися, якщо ви опинилися або стали свідками ситуації булінгу».
7. Висновки до заняття (за наявності часу)
8. Прощання «Оплески»

Хід проведення:

1. Привітання учасників.

Мета: привітати учасників, ознайомити з метою зустрічі.

Час: 2 хв.

2. Ознайомлення з поняттям булінгу та його видами

Мета: дати визначення поняттю «булінг» та розповісти про його види.

Час: 7 хв.

Хід проведення: Ведучі звертаються до учасників: Нам подобається, коли нас люблять, поводяться з нами чемно, звертаються до нас на ім'я, особливо на лагідне. А які відчуття у вас виникають, коли вас або когось з вашого оточення називають на прізвисько, принижують?

Запитання для обговорення:

Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в дитячому колективі «обирають» дитину (так звану «білу ворону»), яка відрізняється від інших або зовнішнім виглядом, або розумовими здібностями, або поведінкою і цю дитину постійно зневажають та застосовують до неї прізвиська, штовхають, чіпляються, псують особисті речі та інше?

Які відчуття у вас викликає така ситуація?

Як ви вважаєте почуває себе дитина, яку «обрали «білою вороною»?

Ведучі приймають відповіді учасників.

Ведучі пояснюють, що обговорена ситуація називається булінгом.

Ведучі знайомлять учасників із визначенням поняття булінгу та його

основними формами.

Булінг (від англ. bully— хуліган, залякувати) – форма насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичній розправі, тощо.

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі).

До уваги ведучих! Для обговорення можна використовувати презентацію РР «Протидія булінгу» або роздатковий матеріал (закладки, брошури тощо).

3. Практичне опрацювання історій «Булінг в дитячому середовищі»

Мета: дати визначення поняттю «булінг» та розказати про його види.

Час: 25 хв.

Хід проведення: Ведучі звертаються до учасників:

Пропонуємо вам об'єднатися в 4 групи. Кожна група отримує історію з життя дітей (за зверненнями дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»), а вам необхідно визначити вид булінгу, хто потерпає від булінгу, хто вчиняє булінг, наслідки булінгу для дитини, які можете дати поради виходу з ситуації насильства (для цього відводиться 10 хвилин).

Потім просимо вас представити результати вашої роботи (для кожної групи по 3 хвилини).

До уваги ведучих! Історії розміщено в додатку 1, питання для опрацювання – в додатку 2 до цього заняття.

Якщо кількість учасників заняття більш 20 осіб, пропонуємо створити 6 груп. Тоді по 2 групи будуть працювати над однією історією, але презентує одна група, а інша - доповнює.

Пропонуємо для економії часу, ведучим особисто читати історії перед презентаціями кожної групи.

Додаток 1

Історії

1. – Доброго вечора! Мене звати Наталя. Я вам телефоную з Львівської області. Мені нещодавно виповнилося 14 років. Моє хобі – це спілкування в соціальних мережах. Десь місяць тому через соціальні

мережі я познайомилася з чоловіком, якому 35 років. Спочатку я з ним охоче спілкувалася. Це тривало майже тиждень. Потім мені стало нудно і я відмовилася від спілкування з ним. Він цього не зрозумів і постійно мені пише, телефонує. Одного разу навіть чекав біля будинку. Це трапилось тому, що я всю особисту інформацію написала в соціальній мережі. Тепер мені дуже боязко. Що я можу зробити, аби він перестав мене переслідувати?

2. – Доброго дня! Мене звати Ярослава. Мені 12 років. Я проживаю в Києві. Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової школи. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи, навіть б'ють. Це все відбувається через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники стараються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити.

3. Я навчаюся в 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Наші діти – дуже добрі. Правда, є два однокласника – Тарас та Славик – які постійно ображають наших дівчат, б'ють хлопчиків. Вони і мене теж били та ображали, але тепер вже ні. Все змінилось через те, що в цьому навчальному році до нашого прийшов новий хлопчик. Він перейшов з іншої школи. Його звати Вінсет. Він «не наш». Він темношкірий. У дитинстві він із мамою переїхав в Україну та зараз він живе із мамою, бабусею та дідусем. Коли Вінсет до нас перейшов, Тарас та Славик його одразу не полюбили, по-перше через інший колір шкіри. Вони постійно його ображають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я не одноразово бачив, як Вінсет плакав. Я розумію, що це неправильно, але втручатися в цю ситуацію я не дуже хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, через те, що думаю, що Тарас та Славик будуть знову наді мною знущатися.

4. Добрий день. Мене звати Олег. Я вирішив до Вас звернутися, через те, що у мого кращого друга є проблема. Його звати Саша. Це мій однокласник. Нам по 12 років. Останнім часом його сильно ображають однокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мама дає йому та змушують кожного дня просити ці гроші у мами. Він дуже сильно боявся мені про це розповісти, через те що старшаки йому сказали, якщо Саша комусь про це скаже, то вони його поб'ють. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему.

Додаток 2

Завдання групам

Опрацюйте запропоновану історію та визначте:

1. Вид булінгу
2. Хто вчиняє булінг
3. Хто потерпає від булінгу
4. Наслідки булінгу для дитини

Ведучі приймають відповіді учасників, коментують їх та доповнюють.

4. Обговорення «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу»

Мета: виробити правила уникнення булінгу в дитячому колективі.

Час: 15 хв.

Хід проведення: Ведучі об'єднують учасників у 3 групи та роздають кожній групі по листу фліпчарту/ формату А4 та фломастери. Ведучий пропонує кожній групі розробити по 5 правил уникнення булінгу в класному/дитячому колективі та написати їх на листах. На це завдання групам відводиться 10 хв. Потім ведучі просять представника однієї групи ознайомити решту учасників із правилами, які розробила група. Ведучі пропонують представникам інших груп озвучити ті правила, які не назвала група. Ведучі також можуть доповнити виступи учасників.

5. Обговорення «Поради як уникнути булінгу»

Мета: ознайомити учасників, з порадами як уникнути булінгу

Час: 5 хв.

Хід проведення: Ведучі інформують учасників:

Поради, як уникнути булінгу

1. Упевнися, що ти не є кривдником/кривдницею по відношенню до інших.
2. Заступайся за тих, кого ображають
3. Якщо ти став/стала жертвою булінгу – розкажи про це дорослим (батькам або вчителю)
4. Якщо ти побачив/побачила, що над кимось знущаються, - клич на допомогу, привертай увагу дорослих.
5. Стався до інших так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе.
6. Є питання – телефонуй на Національну дитячу «гарячу лінію» : 0 800 500 225 або 772.

6. Обговорення «Куди/ до кого можна звернутися, якщо опинилися або стали свідками ситуації булінгу».

Мета: розказати учасникам, куди/ до кого звернутись, якщо вони опинились або стали свідками ситуації булінгу.

Час: 5 хв.

Хід проведення: Ведучі інформують учасників:

Якщо ви опинились або стали свідками ситуації булінгу, можете звернутися: у своєму навчальному закладі – до соціального педагога, практичного психолога, класного керівника, медіатора, вчителя, медичного працівника; в поліції – до дільничного інспектора, працівників кримінальної поліції у справах дітей; до працівників служби у справах дітей державної адміністрації; неурядових громадських організацій; зверніться також за порадою до батьків, до людини, з якою у вас довірливі стосунки (друг або подруга, родичі, вчитель). Якщо ви зіткнулися з ситуацією булінгу, то для отримання інформаційних, психологічних,

правових консультацій ви можете безкоштовно звернутися на Національну дитячу «гарячу лінію» за номерами 0 800 500 225 або 772 (безкоштовно) в межах України (з понеділка по п'ятницю з 10.00 до 20.00, в суботу – з 10.00 до 16.00).

7. Висновки до заняття

Мета: підбити підсумки заняття та обмінятись враженнями.

Час: 7 хв.

Хід проведення: Ведучі пропонують учасникам підбити підсумки заняття у форматі «запитання-відповідь» або , якщо дозволяє час, у формі брейн-рингу:

Запитання:

1. Що таке булінг?
2. Хто може страждати від булінгу?
3. Які є види булінгу?
4. Що таке економічний булінг?
5. Що таке фізичний булінг?
6. Що таке психологічний булінг?
7. Що таке кібербулінг?
8. Хто такий булер/булі?
9. До кого звернутися в ситуації булінгу?
10. Який номер телефону Національної дитячої «гарячої лінії»?
11. Які ви можете дати поради як справитися з булінгом?
12. Які ви можете дати поради як уникнути булінгу?
13. Що таке насильство?

8. Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Хід проведення: Ведучі дякують учасникам за роботу та просять учасників подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття. Якщо є інформаційні матеріали, ведучі роздають їх учасникам.

Тренінг «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Конфлікти в навчальному закладі»

Автор Андрєєнкова В.Л.

Мета: 1. Опрацювати основні поняття конфліктології; 2. Розглянути особливості вирішення конфліктів заснованих на відновних практиках; 3. Опрацювати карту шкільних конфліктів

Обладнання: РР презентація, проектор ,ноутбук, колонки, фліп чарт, маркери.

Час: 75 хв.

Структура тренінгу

1. Привітання
2. Мета та завдання тренінгу. Вступне слово тренера
3. Знайомство
4. Правила роботи групи на слайді РР Колективне обговорення
5. Поняття «Конфлікт». Інформація тренера. Колективне обговорення
6. Відновні практики. Медіація. Інформація тренера. Перегляд відео. Колективне обговорення
7. Конфлікти в навчальних закладах. Робота в 4 групах. Презентація груп. Колективне обговорення
8. Поради для позитивного вирішення конфлікту. Інформація тренера. Колективне опрацювання
9. Підведення підсумків

Хід тренінгу

1. Привітання
2. Мета та завдання тренінгу
3. Знайомство
4. Правила роботи групи
5. *Опрацювання поняття «Конфлікт»*
 - 5.1. Обговорення висловлювання Христофа Бесемера «Світ без конфліктів – це відірвана від реальності утопія, - і дуже неприємна: вона скоріше схожа на кладовище, ніж на «рай на землі»!»
 - Питання для обговорення
 3. Чи можливе існування людства, суспільства без конфліктів? Чому?
 4. Чи може конфлікт бути позитивним (виконувати позитивні функції?) Обґрунтуйте свою думку.

Тренер робить висновок: Конфлікт має свої негативні та позитивні прояви і наслідки. І від того як людина ставиться до конфлікту, як його сприймає і буде залежить вирішення конфлікту. Для вирішення конфлікту також важливо розуміти, що не сам конфлікт є проблемою, а наша поведінка до, під час та після конфлікту. Для того, щоб конфлікт вирішити позитивно, його не треба боятися, а треба вміти вирішувати мирним

ШЛЯХОМ.

5.2. Інформація тренера

Сьогодні у літературі існують різні визначення конфлікту (близько 100 дефініцій). Конфлікт (з лат. *conflictus* – зіткнення) – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів сторін. Загальне у даних визначеннях - протистояння між цінностями і нормами, інтересами і потребами.

6. Відновні практики

Час: 15 хв.

Інформація тренера

Завдання: ознайомити з поняттям «відновний підхід», розглянути відновні практики, медіацію

Обладнання: роздатковий матеріал (додаток), РР презентація

5.1. Колективне опрацювання інформації «Відновний підхід»

Додаток 1

Відновний підхід. Відновний підхід у процесах прийняття рішень, переговорах та конфліктних ситуаціях полягає у досягненні консенсусу – результату, який максимально задовольняє інтереси усіх зацікавлених сторін, відновлює довіру між ними та дозволяє вибудувати ефективні партнерські стосунки у довгостроковій перспективі. До технологій побудови консенсусу належать: медіація, фасилітація (зокрема, Коло) та переговори. Ці технології працюють у бізнесі, управлінні, системі правосуддя, освіті, громадському та державному секторах, у міжособистісних та міжгрупових стосунках тощо. Секрет їхньої ефективності та виконання досягнутих домовленостей залежить від характеру взаємодії між учасниками. Учасники процесу прийняття рішень найпродуктивніше співпрацюють один з одним, коли вважають цей процес справедливим. Справедливий процес характеризується активним залученням учасників, сприяє взаєморозумінню усіх сторін та чітко визначає відповідальність всіх учасників (Kim and Mauborgne, Harvard Business review, 1997). До основних характеристик справедливого процесу відносяться: Залучення – включення тих, кого стосується рішення, що має бути прийняте, в процес; вислуховування їхньої точки зору та щире прийняття до уваги їхніх поглядів на проблему і запропонованих варіантів рішення. Сприяння розумінню – роз'яснення причин, через які було прийняте те чи інше рішення, кожному, хто був залучений чи кого воно стосується. Чітке визначення відповідальності – переконання в тому, що кожен чітко зрозумів прийняте рішення, а також, відповідно, що від нього очікується в майбутньому. Практика застосування відповідного підходу до прийняття рішень та побудови стосунків в багатьох сферах суспільних відносин, у бізнес-стосунках, в проектних командах, в організаціях, у школах, громадах тощо підтвердила ефективність. Потрібно додати лише

один принцип, якого бракує у цьому переліку: Турбота – ті, кого стосується рішення, повинні відчувати неформальне та небайдуже ставлення до процесу та до питань, що вирішуються, з боку тих, хто приймає рішення. Наявність саме цього принципу додає прозорість та пояснює випадки, коли вищезазначені «справедливі процеси» начебто не спрацьовували в організаціях, коли нібито усе було враховано. Але, якщо люди відчують цинізм чи байдужість тих, хто робить вигляд, що принципи «справедливого процесу» враховані, жодне вислуховування, розуміння чи усвідомлення відповідальності не гарантуватиме довіри чи прийняття з боку тих, хто фактично став об'єктом маніпуляції. Отже, підсумовуючи усе сказане, відновними практиками є такі процеси, що залучають групи, команди або тих осіб, кого стосується окрема ситуація, до прийняття відповідного рішення на умовах поваги, розуміння, турботи та відповідальності. Таким чином, ці чотири головні умови і є тими загальними цінностями, на яких базується відповідний підхід.

5.2. Медіація в навчальному закладі

5.2.1. Поняття медіації

Перегляд мультфільму «Конфлікт+медіатор=порозуміння» (з 4.45 хв. по 8.00хв.)

Обговорення

Інформація тренера

Презентація РР, додаток/роздатковий матеріал

Визначення на слайді.

Медіація – це добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає сторонам знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації, що склалася. Особливою рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання.

Медіатор – спеціально підготовленого посередника у вирішенні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Медіатор: уважно слухає і не перебиває; дуже чітко висловлює свою думку; задає питання, що сприяють розумінню ситуації; ставиться до кожного учасника ситуації з повагою; дотримується нейтралітету і не приймає нічиєї сторони; не надає ніяких порад і не висловлює свою точку зору; не шукає, хто правий, а хто винний; допомагає учасникам процедури примирення знайти справедливе вирішення проблеми, що спричинила конфлікт чи суперечку. Медіатор не покликаний давати будь-яких порад. Медіатор створює атмосферу, сприятливу для переговорів і пошуку інтересів кожної сторони суперечки, щоб у результаті допомогти цим сторонам відшукати взаємоприйнятне для кожної зі сторін суперечки розв'язання конфлікту. Медіатор несе відповідальність за процес, а не за рішення! (слайд)

Завдання медіації – задовольнити інтереси сторін, знайшовши оптимальний вихід з ситуації, яка склалася, з мінімальними негативними

наслідками.

Принципи медіації добровільність конфіденційність активна участь сторін прийняття відповідальності за наслідки конфлікту нейтральність і безоціночність

Етапи медіації

Етап 1 Підготовчий

1. Отримавши інформацію про випадок, визначити, чи підходить він за критеріями для роботи з використанням відновлювальних програм;

2. Зв'язатися зі сторонами і домовитися про проведення індивідуальної зустрічі

Етап 2 Індивідуальні зустрічі зі сторонами

1. Створення основи для діалогу зі стороною

2. Розуміння ситуації

3. Пошук варіантів виходу

4. Підготовка до зустрічі

Етап 3 Зустріч сторін. Медіаційна бесіда

1. Вступ

2. Бачення сторін конфлікту (окремі точки зору)

3. Прояснення конфлікту. Визначення проблем та інтересів

4. Вирішення проблеми. Розробка можливих рішень

5. Домовленість

Етап 4 Фаза реалізації

Перевірка та, у разі необхідності, коректировка домовленостей.

5.3. Проведення процедури медіації.

Перегляд відеофільму. Тренер пропонує учасникам переглянути фільм «Шкільні служби порозуміння»

Обговорення

Чи буде дієвим представлений спосіб розв'язання конфлікту?

Які є етапи медіації?

6. Конфлікти в навчальних закладах.

Робота в 4 групах

Час: – 30 хв

Тренер об'єднує учасників тренінгу в 4 групи.

Завдання: опрацювати «карту» шкільних конфліктів

Обладнання: роздатковий матеріал (додаток), листи ФЧ, маркери

Завдання групам:

1 група. Прописати що заважає та допомагає розв'язанню конфліктів в навчальних закладах

2 група. Прописати сторони конфліктів в навчальних закладах (за блоками професійні, учнівські, батьківські).

3 група. Пошук ресурсів внутрішніх та зовнішніх (матеріальні/людські) для розв'язання шкільних конфліктів

4 група. Роль педагога у вирішенні конфліктів в навчальному закладі

(можливості/особливості). Можливості делегування вирішення конфліктів.
Презентації.
Обговорення

7. Інформація тренера

Поради для позитивного вирішення конфлікту:

Для позитивного вирішення конфлікту дуже важливо враховувати інтереси сторін конфлікту.

Чим більше ви можете запропонувати варіантів вирішення конфлікту, тим менш вірогідним є варіант вирішення шляхом насильства.

Не бійтеся конфлікту. Вмійте його вирішувати.

Робіть відмінність між людьми і проблемою.

Продумуйте безліч можливостей дії, перш ніж прийняти рішення про те, що необхідно зробити.

Переслідуйте тільки такі цілі, які підходять як для тебе, так і для іншої сторони, навіть якщо інша сторона поводить себе відповідним чином.

Стежте за тим, що результат повинен задовольняти загальнообов'язкові критерії.

Обговорення

Тренінг «Відновлювальна комунікація»

Автори Андрєєнкова В.Л., Лунченко Н.В.

Час: 160 хв.

Мета: Опрацювати навички: модального висловлювання;- активного слухання;- формулювання запитань; - перефразування;- ефективного зворотнього зв'язку.

Хід тренінгу

1.Привітання

2.Мета та завдання тренінгу

3.Знайомство

4.Правила роботи групи

Інформація тренера.

Комунікативні навички – навички ефективного спілкування. Сюди зазвичай відносять легкість встановлення контакту, підтримання розмови, навички синтонного спілкування, вміння домовлятися і наполягати на своїх законних правах.

Відновлювальна комунікація – це вільний від маніпуляцій і тиску організований діалог, спрямований на розуміння самою людиною різних контекстів проблемної ситуації і прийняття ним самим відповідальності за пошук виходу з неї. Таку комунікацію може організувати спеціаліст (педагог, медіатор, психолог) з учасником проблемної (або просто важливої) ситуації, організувати комунікацію між учасниками ситуації, а також самі учасники можуть будувати своє спілкування як відновну комунікацію.

Відновлювальна комунікація допомагає людині подивитися з усіх боків на конфліктну подію (в тому числі зрозуміти стан інших його учасників), оцінити можливі наслідки, самому зробити усвідомлений вибір подальших дій. У відновній комунікації основний акцент робиться на збереженні нормальних відносин між людьми. Відновлювальна комунікація фокусується не тільки на власному мовленні, але й, більшою мірою, на підтримці процесу розуміння у мовця (за рахунок своєї позиції активного слухання, запитань, уточнень, «відображення» слів і станів іншої людини).

5. Активне слухання

Вправа «Обмін інформацією»

Обладнання: листи А4

Тренер пропонує кожному/ій учаснику тренінгу на листі А4 написати свій девіз, намалювати схематично свій автопортрет, написати слово асоціацію зі словом «конфлікт» та презентувати як можна більшій кількості учасників.

Тренер просить по черзі учасників згадати інформацію, отриману під час вправи від учасників.

Питання для обговорення:

Чому Ви запам'ятали саме цю інформацію та саме від цієї людини?

Чи вважаєте, що Ви слухали уважно?

Що вам заважало запам'ятати інформацію?

Тренер також пропонує згадати гру «Зламаний телефон»

Акценти: Значні втрати і спотворення інформації, завжди існуючі в процесі взаємодії, - одна з типових причин виникнення конфліктів між людьми. Важливість розгляду спотворення інформації викликана тим, що воно більш легко усунути, ніж інші чинники, що викликають конфлікт.

Потенційною причиною конфліктів виступають втрати і спотворення інформації не тільки при спілкуванні опонентів, але і при сприйнятті людьми навколишнього світу. Інформацією називаються ті відомості, які передаються від їх джерела до приймача і яким-небудь чином фіксуються останнім. Людина досить вибірково сприймає різноманітну інформацію про навколишній світ. Роль потужного фільтра, що відсіває незначну інформацію та деталізує суб'єктивно важливі відомості, грають цінності, мотиви і цілі.

Опрацювання техніки «активне слухання»

Тренер пропонує переглянути відео «Цвях в голові» (електронний режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=GiWwKsCmyQc>)

Питання для обговорення:

Як відбувається спілкування?

Як чоловік проявляє елементи активного слухання?

Який спосіб спілкування використовує дівчина?

Додаток 1

Алгоритм використання техніки «активного слухання»

Слухайте зі співчуттям. Якими б негативними емоціями ви не були б охоплені, спробуйте уявити себе на місці іншої людини. Уявіть, як ви і ваші відповіді сприймаються з його позиції.

Зосередьтесь на предметі розмови. Не дозволяйте собі відволікатися, концентруйте увагу на особливості особистості мовця. Необхідно слухати те, про що говорить людина і що становить предмет розмови.

Ставтеся до співрозмовника поважно.

Слухайте уважно, не роблячи оцінок.

Необхідно висловити свою думку про почуте, щоб показати людині, що його дійсно слухають. Повторіть в процесі діалогу ті пункти, які відзначені співрозмовником як найбільш важливі.

Виберіть те, що ви не зрозуміли або в чому не впевнені. В процесі діалогу доцільно поставити такі запитання: «Ви маєте на увазі, що...?», «Ви відчуваєте роздратування (гнів, образу) з приводу...?», «Не могли б ви розповісти про подію докладніше?», «Я не зрозумів, що ви тільки що сказали?»

Подібні питання допоможуть вам спонукати співрозмовника до подальшої розмови, якщо ви відчуваєте, що співрозмовник не повністю описав ситуацію, свою точку зору або свої емоції. Коли ви питаєте, то необхідно ставити питання доброзичливим тоном, розташовувати

співрозмовника до відвертості.

Використовувати для підтримки розмови немовні засоби. Посміхайтесь, схилийтеся до співрозмовника, кивайте, дивіться в очі. Показуйте, що ви уважно слухаєте і сприймаєте сказане.

Робота в парах. (15 хв)

Завдання: Опрацювання техніки «активного слухання»

Діяльність: кожний учасник/ця в парі розказує як розпочався його/її ранок, а інший/а слухає, використовуючи техніку «активного слухання»

Обговорення.

Чи змогли Ви дотриматися вимог активного слухання?

Що отрималося найкраще?

Які виникли складнощі при спілкуванні?

6. Формулювання питань (30 хв.)

Мозковий штурм.

Тренер запитує у учасників: «Для чого, з якою метою ми ставимо питання?»

Колективне опрацювання інформації про види питань (додаток 2)

Інформація тренера

Для того, щоб співрозмовник мав можливість якомога повніше відповісти на питання, треба задати таке питання, яке сприятиме цьому, тобто так зване «відкрите» питання. У цьому випадку співрозмовник має можливість розказати про свої вподобання широко. Варто зазначити, що часто «закриті» питання, особливо в процесі відновної комунікації можуть мати звинувачувальний характер. Наприклад: «Це ти розбив/ла скло у вікні?». Перефразоване відкрите питання «Поясни, будь ласка, як трапилося, що у вікні розбите скло?» Вправа: тренер кидає м'яч одному з учасників, ставлячи закрите питання, яке має характер звинувачення. Учасник, який спіймав м'яч, має переформулювати його у відкрите та повернути м'яч тренеру. Тренер продовжує ставити питання по колу. Питання для опрацювання: Це ти розмалював/ла парту? Це ти влаштував/ла бійку? Ти кажеш неправду? Це ти підбурюєш однокласників проти неї/нього? Це ти викрав телефон?

Додаток 2

Інформаційне повідомлення

Види питань

Відкриті питання вимагають розгорнутої відповіді чи пояснення. Зазвичай починаються зі слів: «Як..?», «Хто...?», «Чому...?», «Яка ваша думка?», «Що б ви хотіли в результаті цього?». При цьому виникає невимушена атмосфера, але людині буває важче на них відповідати. Особливо складно дитині відповісти на питання «Що ти відчував/ла?».

Закриті питання припускають однозначну відповідь «так» або «ні», прояснюють деякий факт («Ви образилися на його слова?»). Це скорочує час розмови, але може викликати відчуття того, що людина знаходиться на

допиту у партнера.

Альтернативні питання представляють собою щось середнє між відкритими і закритими питаннями і пропонують декілька варіантів відповідей, з одного боку, даючи можливість співрозмовнику погодитися з яким-небудь із запропонованих варіантів, а з іншого – залишають питання «відкритим»: «Ви відчували гнів? Образу? Прикрість? Розгубленість? Або щось ще?»

При спілкуванні використовуються також питання переформулювання і резюмування. Необхідно підкреслити, що завдання – не вивідати щось у людини, а допомогти йому самому зрозуміти подію і виробити до цього власне ставлення. Формулюючи запитання, необхідно дотримуватися певних правил: запитання має бути осмисленим, коректним; запитання треба формулювати коротко, зрозуміло. Нечітко сформульовані запитання ускладнюють їх розуміння і пошуки відповіді; складні запитання доцільно розбити на прості; перераховуючи альтернативи, необхідно називати всі варіанти («Ми перенесемо переговори на завтра чи на післязавтра?» — у запитанні не сказано «чи на інший день»). Правильно сформульоване запитання є необхідною умовою ефективних пошуків відповіді (отримання необхідної інформації).

Фрази, які допомагають ставити відкриті питання: «Розкажи мені більше про...» «Що ти маєш на увазі, коли кажеш...» «Поправ мене, якщо я помиляюсь...» «Поясни, будь ласка... Таким чином, все сталося так...» «Як би ти хотів, щоб все було? Що потрібно, щоб все знову владнати?»

7. Техніка «Я – твердження»

Інформація тренера (додаток) Вправа (15 хв)

Тренер об'єднує учасників тренінгу в групи

Завдання: опрацювати техніку «Я-твердження»

Обладнання: роздатковий матеріал (додаток 3) «Я - твердження»

Завдання 1 Спробуйте переформулювати висловлювання, змінюючи їх модальність:

Ти повинен добре вчитися!

Ти повинен поважати старших!

Ти маєш думати про майбутнє!

Ти повинен слухати вчителів та батьків!

Ти повинен на уроці сидіти спокійно і уважно слухати!

Завдання 2 Використовуючи «Я-твердження» обговорити наступні ситуації.

1. Після повернення з роботи ви застаєте дитину в своїй кімнаті, в якій розкидані речі та голосно грає музика.

2. Вам на кухні потрібна допомога, але дитина не реагує на прохання вам допомогти.

3. Ваша дитина багато часу приділяє віртуальним іграм, спілкуванню в соціальних мережах.

4. Дитина мало часу приділяє спілкуванню з Вами, часто приходиться пізно додому.

Додаток 3

Техніка «Я - твердження»

Модальне висловлювання — це висловлювання, до складу якого входять модальні поняття (модальності). Модальність — це характеристика або оцінка висловлювання, яку дають з тієї чи іншої точки зору. Це певний спосіб ставлення людини до висловлювання, яке вона виголошує. Так, людина може стверджувати, що те, про що йдеться у висловлюванні, є необхідним, випадковим, можливим, було воно чи буде тощо. Важливим моментом поліпшення взаємодії є вияв ваших почуттів та інтересів таким чином, щоб вони не сприймалися партнером як погроза на його адресу. Для цього рекомендується перейти від «Ви (Ти)-тверджень», «Ви(Ти)-висловлювань» до «Я-тверджень», «Я-звернень». Коли у висловленій вами фразі на першому місці стоїть «Ви(Ти)», складається враження, ніби ви вважаєте, що маєте рацію самі, а ваш опонент помиляється, що ви звинувачуєте його в чомусь, вимагаєте від нього пояснення чи виправдання: «Ти не так поводишся», «Ти не повинен був цього робити», «Ти завжди робиш по-своєму», «Ти ніколи не...». Такого типу висловлювання спричиняють відхилення від суті проблеми і зміщення на особистість того, кого вважають неправим. Більш конструктивною формою висловлювання є «Я-твердження» (за Дж.- Г. Скотт), що є складнішими за конструкцією, проте є більш ефективними у спілкуванні. Наприклад: «Ви-твердження» (звинувачують, доводять неправоту і т. п.) Чому ви завжди мене перебиваєте? Ви надокучили мені вашими запитаннями! «Я-твердження» (проявляють почуття, інтерес, орієнтують на результат). «Я був би дуже вдячний, якби ви зачекали, поки я закінчу». Звичайно, крім тих випадків, коли ви вважаєте свої слова настільки важливими, що сказати їх необхідно зразу. Я був би вам вдячним, якби ви свої запитання поставили у більш слухний час.

8. Техніка «перекладування» (30 хв)

Інформація тренера (додаток)

Вправа (15 хв)

Тренер об'єднує учасників тренінгу в «трійки».

Завдання: опрацювати техніку перекладування та резюмування
Обладнання: роздатковий матеріал (додаток)

Діяльність: 1 учасник/ця – розповідає конфліктну/ приємну ситуацію із свого життя, 2 – слухає та формулює перекладування до отриманої інформації та резюмує, 3 – спостерігає за розмовою та дотриманням правил перекладування та резюмування.

Запитання для обговорення:

Які почуття у вас викликало завдання?

Що було легше: слухати чи відтворювати інформацію?

Коли слухали, що ви відчували?

А коли переказували?

Що допомагало правильно зрозуміти партнера?

Додаток

Рефлексивне слухання – вид слухання, коли на першому плані виступає віддзеркалення інформації. До нього відносяться постійні уточнення тієї інформації, яку хоче донести співрозмовник, шляхом постановки уточнювальних питань. Рефлексивне слухання незамінне у конфліктних ситуаціях, коли співрозмовник поводить себе агресивно або демонструє свою перевагу. Це дуже дієвий засіб заспокоїтися, якщо виникає бажання розвинути конфлікт, що розпочався. Рефлексивне слухання може застосовуватися у всіх випадках, коли дитина засмучена, скривджена, зазнала поразки, коли їй боляче, соромно, жахливо. У таких випадках важливо дати їй зрозуміти, що Ви відчуваєте її переживання. «Озвучування» відчуттів дитини допомагає зняти конфлікт або напругу.

Техніки рефлексивного слухання: ехо-техніка; перефразування (парафраз); резюмування. Ехо-техніка – повторення окремих слів чи словосполучень клієнта. Вона виконує роль запитань і спонукає клієнта продовжувати розповідь. Правила використання ехо-техніки: повторювати ті слова співрозмовника, які несуть найбільше емоційне навантаження; повторювати слова, які співрозмовник сам підкреслює і всіляко виділяє в процесі бесіди; чергувати ехо-техніку з іншими техніками. Перефразування (луна-техніка) Сутність прийому: повернути співрозмовникові його вислови (одну або декілька фраз), сформулювавши їх своїми словами. Почати можна так: «Як я Вас зрозумів.», «На Вашу думку, .», «Інакше кажучи, Ви вважаєте.» Головна мета «луна-техніки» – уточнення інформації. Луна-техніка дозволить дати співрозмовникові уявлення про те, як Ви його зрозуміли, і наštтовхнути на розмову про те, що в його словах здається вам найважливішим. Правила перефразування: для перефразовування обираються найістотніші – важливіші моменти повідомлення; при «поверненні» репліки не варто нічого додавати «від себе», інтерпретувати сказане; чергувати техніку перефразування з іншими техніками. Є два види перефразування: 1-й відображає зміст сказаного співрозмовником (застосовується для спонукання продовжувати розповідь, уточнення того, наскільки к правильно його розуміють); 2-й відображає емоції і почуття (спонукає розповісти співрозмовника про його внутрішній стан, дає змогу показати йому, що він має право на всі почуття, в т.ч. гнів, лють, злість тощо, допомагає йому краще усвідомити ці почуття). Можливі словесні форми: «Як я вас зрозумів...», « На Вашу думку...», «Ви гадаєте...», «Чи правильно я Вас зрозумів, що...» Резюмування Сутність прийому: відтворення слів партнера у скороченому вигляді, коротке формулювання найголовнішого, підбиття підсумку. «Якщо тепер підсумувати сказане Вами, то...» Головна мета резюмування – виділення головної думки. Прийом допомагає при обговоренні, розгляді претензій, коли необхідно розв'язати які-небудь проблеми. Воно особливо

ефективне, якщо обговорення затяглося, йде по колу або потрапило у безвихідь. Резюмування дозволяє не витратити час на розмови, що не стосуються до справи, і може бути дієвим і необразливим способом закінчити розмову з дуже балакучим співрозмовником. Можливі словесні форми: «Якщо тепер підсумувати сказане Вами, то...», «Вашою головною ідеєю було...», «Як я Вас зрозумів (ла)..».

9. Навички ефективного зворотного зв'язку

Інформація тренера (додаток)

Вправа (15 хв)

Тренер об'єднує учасників тренінгу в пари

Завдання: опрацювати техніку зворотного зв'язку

Обладнання: роздатковий матеріал (додаток)

Діяльність: учасники/ці дають зворотній зв'язок «Участь співрозмовника в тренінгу»

Запитання для обговорення

Які почуття у вас викликало завдання?

Що було легше: слухати чи відтворювати зворотній зв'язок?

Коли слухали, що ви відчували?

А коли переказували?

Що допомагало правильно зрозуміти партнера?

Додаток

Ефективний зворотній зв'язок

Зворотній зв'язок у спілкуванні – це процес “віддзеркалювання” партнерами один для одного думок, оцінок, образів, почуттів, що виникають під час їх контакту, який включає дві сторони: 1) подання інформації людям, про те, як ми їх сприймаємо, оцінюємо, як реагуємо на їх поведінку та 2)отримання аналогічної інформації про нас від інших. Ефективний зворотній зв'язок – є однією з форм ефективного спілкування, в ході якого співбесідники отримують один від одного таким чином побудовані й сформульовані повідомлення щодо власної поведінки, що відчують готовність змінювати та розвивати свої дії, а не захищатись чи сперечатись. Серед видів зворотного зв'язку виділяють оцінний й безоцінний зворотній зв'язок. Оцінний зворотний зв'язок — повідомлення своєї думки, свого відношення до того, про що мова йде. Позитивний зворотний зв'язок завжди оцінюється як більш достовірний, ніж негативний. Негативний зворотній зв'язок оцінюється як більш достовірний та бажаний, коли подається після позитивного зворотного зв'язку, а не передує йому. Для того, щоб дати простий зворотний зв'язок, можна використовувати такі фрази: Так, зрозуміло...; Мені здається, я розумію, як Вам важко...; Гадаю, що на Вашому місці я почувався б так само ... тощо. Щоб краще зрозуміти емоційний стан клієнта, К.Рожерс пропонував «почуватися в його взутті». Даючи зворотний зв'язок, слід: говорити тільки про поведінку співрозмовника, а не про його особистість;

бути конкретним (описувати поведінку лише в даній ситуації, не екстраполюючи її на інші ситуації життя); давати зворотний зв'язок від свого імені («Я помітив», «Я думаю»); не оцінювати (не звинувачувати) співрозмовника; давати збалансований зворотний зв'язок (як негативний, так і позитивний). враховуйте потреби людини та її можливості змінюватися. Не кажіть про те, що людина не в змозі змінити (наприклад, вади зовнішності). Важливо зрозуміти, що потрібно не тільки вміло надавати іншим зворотний зв'язок, але й самим навчитися правильно реагувати на повідомлення у нашу адресу, адекватно сприймати критику, зауваження, схвалення тощо. Етапи зворотного зв'язку: 1. Отримати дозвіл на надання зворотного зв'язку від того, кому ми хочемо його надати. Якщо людина не готова або не хоче чути, примусити її до цього неможливо. 2. Наступним етапом є опис того, що ви бачили і чули в діях від людини, якій надається зворотній зв'язок, такого, що на вашу думку і надалі варто було б залишати, зберігати, утримувати, повторювати. Тут варто бути щедрим не скупитись на опис того, що було зроблено. 3. Потрібно сказати про те, що варто було б, на вашу думку, зменшити, чого робити менше, на що менше звертати увагу, про що менше говорити, де бути тихішими, повільнішими і т.д. тобто мова не йде, щоб пропонувати чогось не робити взагалі – в зворотному зв'язку ми тільки пропонуємо щось зменшити (виходячи з власного досвіду і бачення). 4. Останнім кроком має бути підкреслювання того, що потрібно, на ваш погляд адресату зворотного зв'язку збільшити, зробити більш акцентованим, виразним, гучнішим. Тобто не пропонуємо набути те, чого не має, а наголошуємо на можливості підсилити те, що вже є (оволодіти тим, чого не має важко і часто неможливо, а зробити більшим те, що вже є – цілком реально).

10. Підведення підсумків тренінгу

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Фільова Єлизавета Сергіївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

**ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності
ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:**

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

12.11.2020

Єлизавета Фільова